

Türk Dış Politikası (1919-1945)

Şükrü S. Gürel

1919-1923 Dönemi: Ulusal Kurtuluş Mücadelesinde Dış Politika

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile, tümüyle, savaştan zaferle çıkan Müttefik Devletler'in etkisi ve denetimi altına giriyordu. Mondros Mütarekesi hükümleriyle, Boğazlar bu devletlerin kullanımına açılıyor, işgalleri altına konuyor ve Müttefik Devletler, "kendi güvenliklerini tehlikede gördüklerinde stratejik her bir yeri işgal edebilme hakkı"na sahip kınıyorlardı. Böylece, Osmanlı Devleti'nin her köşesi düşman işgaline açık bırakılıyordu. Bu hükümlerin yanı sıra, iç güvenlik için gerekli olacak küçük bir gücün dışında, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin ve donanmasının tümüyle dağıtılmasını ve silahsızlandırılmasını, tüm haberleşme ağına Müttefik denetimi altına konulmasını öngören hükümler de mütarekede yer alıyordu.

Mütarekeden hemen sonra, zaten savaş içinde aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin her köşesini aralarında pay edip etki alanlarına ayırmış bulunan Müttefik Devletler, bu gizli anlaşmalara uygun olarak Osmanlı topraklarını işgale başlamışlardır. Mütarekeden hemen sonra Müttefik donanması İstanbul'a gelmiş, İngiliz kuvvetleri Çanakkale bölgesini işgal edip, mütareke hükümlerine açıkça aykırı bir biçimde Musul'u da işgale kalkışmışlardır. Müttefikler, mütarekeye koydukları "Mezopotamya", "Kilikya" gibi eski coğrafi terimlerin belirsizliğinden de yararlanarak, işgal bölgelerini alabildiğine genişletmeye girişmişlerdir.

İngilizler önce işgal ettikleri Güneydoğu Anadolu bölgesini ve Suriye'yi daha sonra savaş içinde yaptıkları düzenlemeler uyarınca Fransa'ya bırakmışlar, İtalyanlar da, yine bir gizli anlaşmayla İtalya'ya bırakılması kararlaştırılmış bulunan Antalya bölgesini işgal etmişlerdir. Bu arada İngilizlerin teşvik ve desteğiyle, Yunan askerleri de 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarak Anadolu'nun işgaline katılmışlardır. Yunanistan'ın giriştiği bu eylem, Anadolu halkının sabrını taşıran son damla olmuş ve Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir ulusal kurtuluş hareketi örgütlenmeye başlamıştır.

İzmir'e Yunan askerinin çıkmasından dört gün sonra Anadolu'ya geçen Mus-

tafa Kemal, kısa sürede, Anadolu'da yer yer ortaya çıkmaya başlayan direniş odaklarını ve Türk ordusundan Doğu Anadolu'da kalan düzenli bir ordu biçiminde örgütlemek, ulusal egemenliğe dayalı bir Anadolu hükümeti kurmak ve bir dış politika oluşturmak gibi son derece çetin bir işi başarmıştır. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi sonucunda Türkiye, Sévres Antlaşması'yla kendisine vurulmak istenen boyunduruktan kurtulup, öteki devletlerle eşit koşullarda başlatıldığı görüşmeleri yeni bir barış antlaşmasıyla Lozan'da sonuçlandırabilmiştir. Mustafa Kemal önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Mücadelesi, tüm dış denetimden kurtulmuş, eşit ve egemen bir Türkiye'nin yaratılmasını sağlayarak, emperyalizm karşısında, ezilen tüm uluslar için bir örnek oluşturmıştır.

Dış Politika Hedef ve İlkeleri: Mustafa Kemal önderliğindeki ulusal kurtuluş hareketi, bir yandan İstanbul'daki padişah yönetimine, bir yandan da ulusu boyunduruk altına almak isteyen dış güçlere karşı mücadele vermek, kendisini kabul ettirmek için çaba göstermek zorunda kalmıştır. Ulusal hareket, önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve en sonunda da, 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti olarak, adım adım hem etkin bir devlet örgütünü geliştirmiş, hem de uluslararası alanda yerini pekiştirmiştir. Cumhuriyet kurulduğunda, bu yeni ulusal devlet, bağımsız ve barışçı bir dış politika yürütebilmesi için gerekli temeli atmış bulunuyordu.

Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nin başlıca dış politika amacı, sınırlı ve gerçekçi, ama haklılığı yadsınamayacak bir hedefti: Türklerin yaşadığı topraklar üzerinde, yani Misak-ı Milli sınırları içinde, bağımsız ve egemen bir Türkiye yaratmak. Mustafa Kemal ve arkadaşlarına göre, bağımsızlık ve egemenlik, yalnızca toprak bütünlüğünün sağlanmasıyla değil, emperyalist devletlerin o güne kadar Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmiş bulundukları ayrıcalık ve kapitülasyonların da tümüyle ortadan kaldırılmasıyla elde edilebilecekti. Ulusal Kurtuluş Mücadelesi boyunca Türk diplomasisi, işte bu amaçların gerçekleştirilebilmesi için çizilen yolda yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin bir bütün olarak kalmasını isteyenlerden bir bölümü İngiltere'nin koruyuculuğunu, bir bölümü de Amerika Birleşik Devletleri'nin manda

yönetin
Mustaf
rak Mi
rakları
üzerind
let kure
lev'inde

"Ba
karar v
yanan,
ni bir

Ulusal
Mustaf
da açık
mak iç
lanma
re, Fra
daki ç
bir ya
grubun
nin do
minde
sine ya
yöneti
dış gü
dürül
alandı
nınma
imzalı

192
dışısı
le sar
Paşa
kazan
lık 15
bağla
ile in
1921'
imzal
Hükü
maya
sının
bir iş

Bu
kurul
menil
de ed
meti'
kiler
yanla
ketm
Ekim
rak,
den s
risin
tanır
vetle
la ye

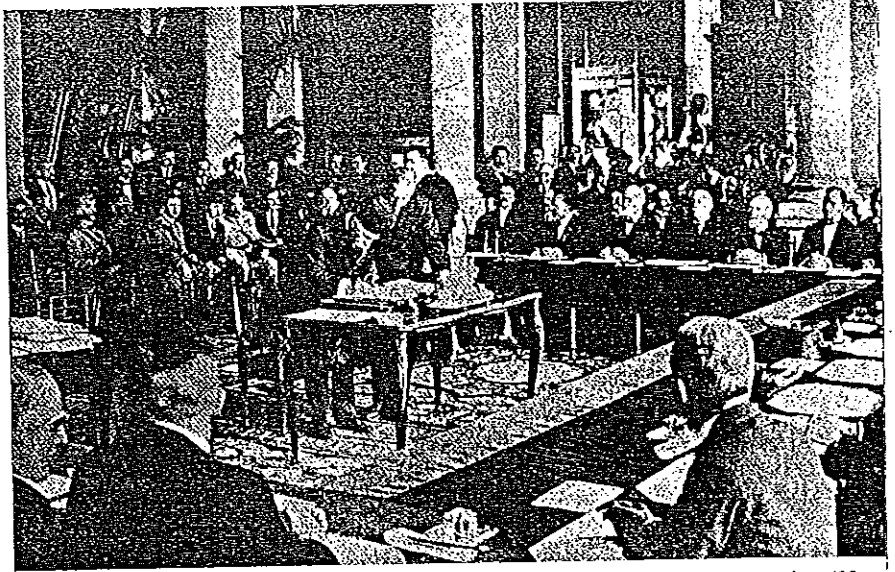
yönetimini kabul etmek eğilimindeyken, Mustafa Kemal bu görüşlere karşı çıkarak Misak-ı Milli sınırları içindeki toprakların kurtarılmasını ve bu topraklar üzerinde ulus egemenliğine dayalı bir devlet kurulmasını amaçlamıştır. Bunu, Söylev'inde şöyle açıklar büyük önder:

"Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak."

Uluslararası Koşullar ve Dış Politika: Mustafa Kemal'in dış politikası, yukarıda açıklanmaya çalışılan ana amaca ulaşmak için uluslararası koşullardan yararlanmayı da bilmıştır. Bir yandan İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletler arasındaki çıkar ayrılıklarından yararlanırken, bir yandan da ortak bir karşıt devletler grubunu paylaştığımız Sovyetler Birliği'nin dostluğu, Kurtuluş Mücadelesi dönemindeki Türk diplomasisinin yürütülmesine yardımcı olmuştur. Mustafa Kemal yönetimi, bir yandan batıda ve doğuda dış güçlere karşı savaşır, mücadeleyi sürdürürken, bir yandan da uluslararası alanda kabul edilir bir birim olarak tanınmasını sağlayan bir dizi antlaşma imzalamayı başarmıştır.

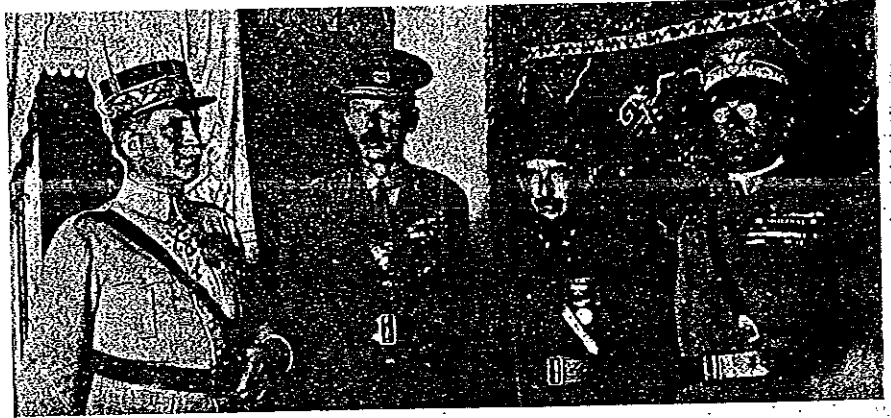
1920 Haziranı'nda, batıda Yunan saldırısıyla birlikte, doğuda da Ermeniler'le savaş başlamış, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki orduyla bu savaşı kazanan Anadolu Hükümeti, 2 Aralık 1920'de Doğu Cephesi'ni sağlama bağlayan antlaşmayı Ermeni Hükümeti ile imzalamıştır. Ardından, 16 Mart 1921'de, Moskova'da Sovyetler Birliği ile imzalanan Dostluk Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda tanınmaya attığı ilk önemli adımı oluşturmalarının yanında, iki devlet arasında yararlı bir işbirliğinin de başlatıcısı olmuştur.

Bu arada, gerek Sovyetler Birliği ile kurulan iyi ilişkiler, gerek doğuda Ermenilere, batıda da Yunanlılara karşı elde edilen askeri başarılar Ankara Hükümeti'nin Batılı devletlerle diplomatik ilişkiler kurabilmesini kolaylaştırmıştır. İtalyanlar 1921 Haziranı'nda Antalya'yı terk etmeye başlamışlar, Fransızlarla da 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması imzalanarak, bu devlet silahlı kuvvetlerinin yeniden saptanan Türkiye-Suriye sınırının gerisine çekilmesi ve Hatay'a bir özel statü tanınması sağlanabilmiştir. Yunan kuvvetlerinin 9 Eylül 1922'de tam anlamıyla yenilgiye uğratılmasından sonra, Müt-

PAYLAŞILAN İMPARATORLUK: Sevr Antlaşması, bir önsözle 13 bölüme ayrılan 433 maddeden oluşuyordu. İmparatorluğun bölüşülme belgesi olan bu antlaşmaya göre, Çatalca'ya kadar bütün Trakya, Ege adaları ve İzmir Yunanistan'a; Suriye ve Kilikya Fransa'ya; Irak ve Filistin İngiltere'ye; Edremit'ten Kiliya'ya kadar bütün sahil şeridi ve Antalya ile birlikte 12 ada İtalya'ya veriliyor, doğuda bağımsız bir Ermenistan, güneydoğuda Kürdistan kuruluyordu. İstanbul ve Boğazlar İngiltere ile müttefiklerinin işgali altına giriyor, Boğazlar'ın yönetim ve denetimi milletlerarası bir komisyona devrediliyordu.

MUDANYA MÜTAREKESİ VE MISAK-I MİLLİ SINIRLARI: Yunan kuvvetlerinin 9 Eylül 1922'de tam anlamıyla yenilgiye uğratılmasından sonra, Müttefik devletlerle 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Bu mütarekeyle Trakya Türk devletine geri verildi ve Misak-ı Milli sınırları -Musul ve Hatay dışında- çizilmiş oldu.

tefik Devletler'le 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Trakya da Türk devletine geri verilince, Misak-ı Milli sınırları, Musul ve Hatay dışında gerçekleştirilmiş oluyordu. Ancak, yeni Türk devletinin "tam bağımsızlık" amacını gerçekleştirebildiği ve Batılı devletlere de kabul ettirebildiği yer, Lozan olmuştur.

Müttefiklerle kapsamlı bir barış antlaşmasının imzalanabilmesi için toplanan Lozan Konferansı'na giden İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki Türk temsilcilerinin başlıca amacı, Türkiye'nin eşitliğini ve egemenliğini karşılarındaki devletlere tanıtmak, kabul ettirmek olmuştur. Lozan görüşmeleri çok çetin geçmiş ve Batılı devletler özellikle ayrıcalık ve ka-

pitülasyonlar, Osmanlı borçları ve Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkı konusunda uzlaşmaz davranmışlardır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile, Türkiye'nin "ülkesinde egemenlik haklarını kayıtsız-koşulsuz kullanabilen ve uluslararası alanda da öteki devletlerle eşit bir birim olan" bir devlet olduğu kabul edilmiş ve böylece Musul anlaşmazlığı dışındaki tüm sorunlar çözümlenebilmiştir.

Lozan'dan Sonra, 1930'lara Kadar Türk Dış Politikası

Lozan Antlaşması'nı izleyen dönemde, Türkiye Cumhuriyeti, bir yandan iç düzenini kurup sağlamlaştırmaya çalışırken, bir yandan da gerçekçi ve barışçı bir dış politikayı yürütebilmiştir. Yeni Türk devleti, Türk halkının toplumsal hayatında köklü değişiklikleri gerektiren yeni düzenleme ve reform hareketleri sürdürlürken, bir yandan da uluslararası alanda hem kişiliğini kabul ettirmeye, hem de ilişkide bulunduğu tüm devletlerle iyi geçinmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1928'de TBMM'de bu durumu şöyle açıkladığını görüyoruz:

"Esaslı islahat ve gelişme içinde bulunan bir ülkenin hem kendisinde, hem çevresinde barış ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyet olamaz."

Türkiye Cumhuriyeti böylesine içtenlikle barış ve huzurdan yanayken, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, ya da İtalya gibi savaşın sonuçlarından doyum sağlamamış bulunan devletler, o günkü uluslararası düzenin, yani *statu quo*'nun değişmesinden yanaydılar. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti, kuzeyde ve doğuda Sovyetler Birliği; güneyde Irak mandası ve Kıbrıs yönetimi dolayısıyla İngiltere; Suriye mandası dolayısıyla Fransa; batıda da Oniki Adalar ve Meis'i ele geçirmiş bulunan İtalya ile komşu olmuş, Avrupa'nın belli başlı güçleriyle sınırdaş duruma gelmişti. Dahası, Lozan Antlaşması'nın Batılı devletlerle Türkiye arasındaki birçok sorunu çözmüş bulunmasına karşın, bu devletlerle çözümlenememiş olan bazı sorunlar da geriye kalmıştı. Üstelik, Lozan Antlaşması'yla Türkiye'yi "egemen, eşit" bir devlet olarak tanıyan Batılı devletler, Antlaşma'nın onaylanmasından sonra da Türkiye'nin içişlerine karışma girişimlerinde bulunmaktan

geri kalmamışlardır. Böylece, gerek Lozan'da çözümlenemeyen sorunlar, gerek Batılı devletlerin Türkiye'nin eşitlik ve egemenliğini hâlâ hazmedemediklerini gösteren tutumları, Lozan'dan sonra 1930'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılı devletlere karşı güvensizlik duyması sonucunu doğurmuştur. Batılı devletlere karşı bu güvensizlik, Türkiye'nin bu dönem içindeki dış politikasının biçimlenişini etkileyen en önemli etmen olmuştur.

Lozan'dan hemen sonra, Batılı devletlerin Türkiye'nin içişlerine karışmayı sürdürmek istediklerini açığa vuran belirgin göstergeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan birincisi, yeni Türk devletinin kendisine başkent olarak Ankara'yı saptayacağı belli olduktan sonra da, başkentin yeniden İstanbul'a taşınması yolundaki Batılı ısrarlarıdır. Batılı devletler (özellikle İngiltere) birçok kez Osmanlı başkentinde donanmasını göstererek, hatta toplarını saraya çevirerek Osmanlı yönetimine baskıda bulunmuş olmanın deneyimiyle olsa gerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak da İstanbul'u yeğlemişler, bunu da açıkça belirtmişlerdir. Yine aynı deneyimlerin ışığı altında Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri de İstanbul'u başkent olarak seçmekten kaçınmış ve TBMM 13 Ekim 1923'te bir yasayla Ankara'yı yeni Türk devletinin başkenti yapmıştır. Bundan sonra, Batılı devletler, büyükelçiliklerini uzun bir süre daha İstanbul'da tutarak Ankara hükümetine baskı yapmayı denemişler, ancak Cumhuriyet hükümetinin kararlı tutumu karşısında giderek bu ısrarlarından vazgeçmişlerdir.

Batılıların Türkiye'nin içişlerine karışmak için buldukları bir başka konu da Türkiye'deki yabancı okullarda okutulacak dersler ve bu derslerin öğretim biçimi olmuştur. Lozan'dan sonra yapılan bir düzenlemeyle yabancı özel okullarda tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe okutulması kararlaştırılmış, ama buna Batılı devletler karşı çıkmışlardır. Bu devletlere, bu konudaki girişimlerinde Amerika Birleşik Devletleri de, Türkiye'deki Amerikan okulları dolayısıyla katılmıştır. Türk ülkesinde özel haklar, ayrıcalıklar düzenini yeniden canlandırıp, Lozan Antlaşması'nı hiçe sayarak eski düzeni sürdürmeye yönelik bu girişimlere Türk hükümeti kesin bir kararlılıkla karşı koymuştur.

Aynı yöndeki bir başka Batılı girişimi

de Lozan Antlaşması'yla kurulan Boğazlar Komisyonu'nun özel bir bayrağı olması için yapılan baskılardır. Türk devleti içinde devlet yetkilerine sahip bir kuruluşmuşcasına bu komisyona bir özel bayrak verilmesine yine kararlılıkla ve etkinlikle karşı koyan Türk hükümeti, bu girişimi de boşa çıkartmayı başarmıştır.

Batılıların Türkiye'nin içişlerine karışma alışkanlıklarını sürdürebilmek için yaptıkları girişimler, Patrikliğin durumu ve yabancı şirketlerin devletleştirilmesi gibi konulardaki müdahaleler ve benzeri örneklerle de çoğaltılabilir. Bu girişimler ve Lozan'da çözümlenememiş olan sorunlar, Batılı devletlerle Türkiye arasında güvene dayanan ilişkiler kurulabilmesini, Lozan'ı izleyen on yıl içinde engellemiştir.

Türk-Yunan İlişkileri ve Lozan Antlaşması'na İlişkin Sorunlar: Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan sorunlar, Lozan'da çözümlenemeyen sorunlar olmaktan çok, Lozan Antlaşması'nın uygulanmasına ilişkin sorunlar olmuştur. Lozan'da iki devlet arasında 30 Ocak 1923'te imzalanan bir antlaşmayla, Yunanistan'da bulunan Müslüman-Türkler'le, Türkiye'de bulunan Rumlar'ın değiş tokuşu kararlaştırılmış ve değiştirilecek kimseler ve mübadele koşulları da saptanmıştı. Ancak, bu antlaşmanın uygulanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar iki devlet arasında sorunlar yaratmıştır.

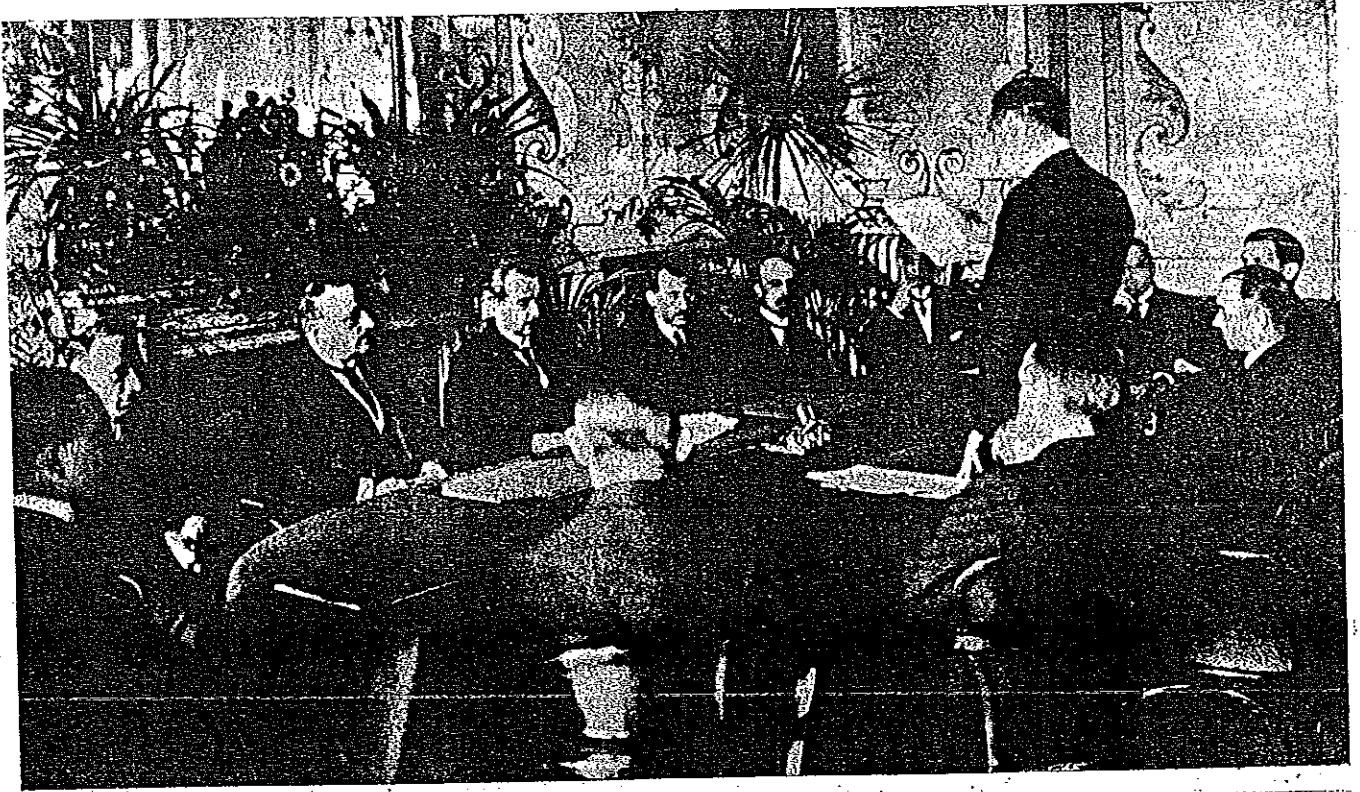
30 Ocak 1923 Antlaşması'na göre, İstanbul'da yaşayan Rumlarla Batı Trakya'da yaşayan Türkler, mübadele dışına bırakılıyordu. Ama, antlaşma uygulanırken, İstanbul'da oturan Rumlar ve Batı Trakya'da oturan Türklerin saptanması sorun olmuştur. Kimlerin bu bölgelerde yerleşmiş (*établis*) sayılacağı, iki devlet arasında anlaşmazlık yaratan konuydu. Yunanistan, İstanbul'da bulunan bütün Rumların, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarih ne olursa olsun mübadele dışında bırakılmasını ve böylece İstanbul'da mümkün olduğunca çok sayıda Rum kalmasını sağlamak eğilimindediydi.

Türkiye ile Yunanistan arasında iyi ilişkiler kurulmasını engelleyen bir başka konu da, yine bu *établis* sorunuyla bağlantılı olarak ortaya çıkan Patriklik konusu olmuştur. Lozan'da Türk temsilcisi İsmet Paşa (İnönü), Patrikliğin Türkiye dışına çıkartılmasını isterken, Batılılar Türkiye'de kalması için direnmişler ve

BİR DÖ
Antlaşm
Bu antla
egemenli
kullanab
devletler

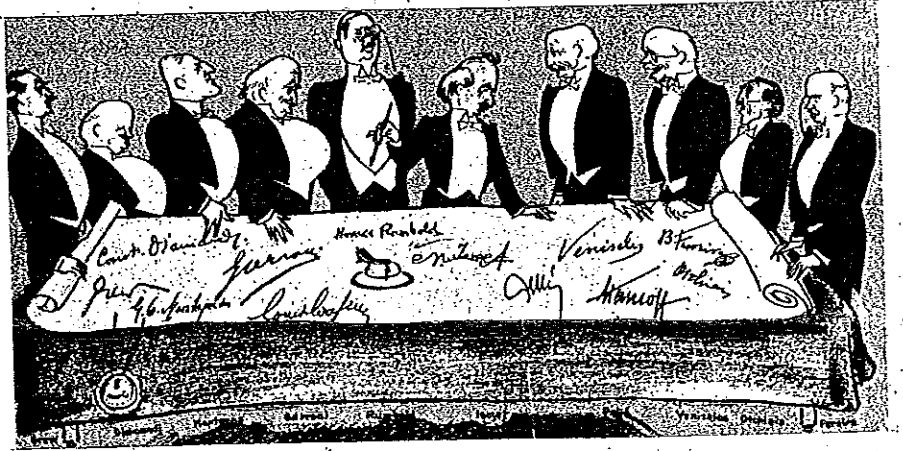
bu yüz
nuya il
yalnızca
mak" k
nusund
1924 y
lan seç
göre m
devlet a
kişinin
mübade
riğin se
"Ah!
Yunan
ge yol
lu mac
medem
şimleri
ha da s
arasınd
gizli itti
ve Yun
rak isya

BİR DÖNÜM NOKTASI: Lozan Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Bu antlaşmayla Türkiye, "ülkesinde egemenlik haklarını kayıtsız-şartsız kullanabilen uluslararası alanda öteki devletlerle eşit" bir devlet statüsü kazandı.

bu yüzden Lozan Antlaşması'na bu konuya ilişkin hükümler konulmayarak, yalnızca Patrik'in "siyasetle uğraşmak" koşuluyla İstanbul'da kalması konusunda sözlü bir anlaşmaya varılmıştı. 1924 yılında boşalan Patriklik için yapılan seçimi kazanan kimsenin Türkiye'ye göre mübadele kapsamına girmesi, iki devlet arasında bir sorun olmuş, ama bu kişinin 1925'te istifa etmesiyle ve yerine mübadele kapsamına girmeyecek bir patriğin seçilmesiyle sorun çözümlenmişti.

"Ahali mübadelesi" sorunu Türk-Yunan ilişkilerinde belirgin bir gerginliğe yol açarken, Yunanistan'ın "Anadolu macerasında" uğradığı yenilgiyi hazmedemeyerek Türkiye'ye karşı bazı girişimleri destekler görünmesi ilişkileri daha da soğutmuştur. İtalya ve Yunanistan arasında Türkiye'ye karşı yapılmış bir gizli ittifak bulunduğuna ilişkin kanıtlar ve Yunan adalarından Türkiye'ye çıkarak isyan başlatmaya çalışan maceracılar,

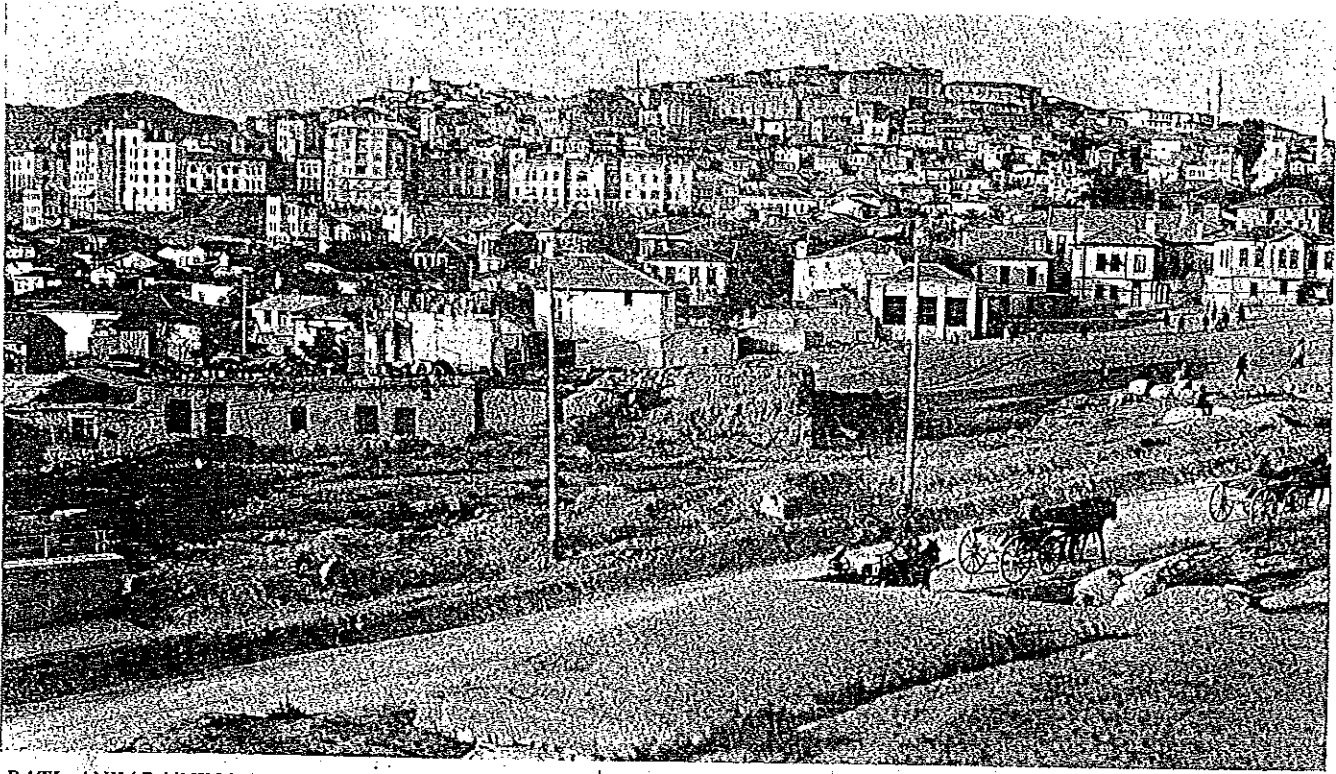

Türk yöneticilerinin Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı iyi niyetli olmadığına inanmalarına yol açmıştır.

Ancak, 1930'a gelindiğinde, iki devlet arasındaki ilişkilerin düzeltilmesine yardım eden yeni etmenler ortaya çıkmıştır. Türk yöneticilerinin Bulgaristan'ın izlemeye başladığı revizyonist (o günkü durumu kendi çıkarına değiştirmeye yönelik) politikadan kuşku duymaya başlamaları ve bunu Yunanistan'ın tutumundan daha tehlikeli görmeleri; Yunanistan'ın da Bulgaristan karşısında Türk dostluğu-

na gerek duyması, iki devleti yakınlaştıran başlıca unsur olmuştur. Ayrıca, Türkiye ile 1928 Mayıs'ında bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalayan İtalya da iki devletin uzlaşmasına aracılık etmiştir. Türk-Yunan uzlaşmasını hızırlayan bir başka önemli etmen de, Atatürk'ün, izlemeye başlayacağı Balkan politikası için Yunanistan'la uzlaşmayı ilk adım olarak görmesidir.

İşte bu hava içinde, 10 Haziran 1930'da imzalan bir anlaşmayla, "mübadele" sorununun Yunan görüşüne uygun

BATI, ANKARA'NIN BAŞKENT OLMASINA DA KARŞI ÇIKTI: Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgiyle sonuçlanınca başkent İstanbul işgal edilmişti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında Ankara'yı merkez edindiler. Savaşın kazanılmasından sonra Batılı devletlerin, özellikle İngiltere'nin karşı çıkmasına aldırmaşızın, 13 Ekim 1923 tarihli yasayla Ankara başkent ilan edildi.

bir biçimde çözülebilmesi mümkün olmuştur. Daha sonra da, Başbakan İsmet Paşa'nın çağrısıyla Türkiye'ye gelen Yunan Başbakanı Venizelos'la yapılan görüşmeler, 30 Ekim 1930'da iki devlet arasında bir antlaşma, bir protokol ve bir de sözleşmenin imzalanmasına varıdırılmıştır: Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakim Antlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol; İkamet, Ticaret ve Ulaşım Sözleşmesi.

Musul Sorunu ve Türk-İngiliz İlişkileri: 19. yüzyılın sonlarından başlayarak petrol kaynakları dolayısıyla Musul bölgesiyle ilgilenmeye başlayan Batılı devletlerden İngiltere, savaş içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına ilişkin gizli düzenlemeler yapılırken, Musul'u kendisine ayırmayı başarmıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında İngiltere Musul ve çevresinde çeşitli bölücü çabalara girişmiş, Osmanlı Devleti'yle imzalanan Sévres Antlaşması'na da bu konuda kendi işine gelen hükümleri koydurmuştu. Misak-ı Milli gereğince Musul'u vatan toprağı sayan Anadolu

Hükümeti ise, Sévres Antlaşması'nı ve İngiltere'nin Musul'a ilişkin iddialarını tanımıyordu. Lozan'daki barış görüşmeleri başlamadan önce İngiltere, Musul'da fiili durum yaratmış, burayı, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, mütarekenin ruhuna açıkça aykırı biçimde askeri güçleriyle işgal etmiş bulunuyordu. İngiltere, bundan sonra da Musul petrollerini sömürebilmek, bu bölgeyi elinden çıkartmamak için her yola, yöneme başvuracaktır.

Lozan görüşmeleri sırasında İngiltere önce Musul üzerindeki "fetih" hakkından söz etmiş, sonra da bölgedeki Kürtleri ayrı bir etnik grup olarak tanıtmaya çalışmıştır. Oysa, İngiltere'nin bu iki savı da geçersiz, temelsizdi. Bir kere, artık o yıllarda bile "fetih hakkı" gibi kavramlar çağın doldurmuş, uluslararası hukuk kavramı olmaktan çıkmıştı. Ayrıca, böyle bir hak söz konusu olsa bile İngiltere'nin bundan söz etmesi mümkün değildi, çünkü Musul'u Osmanlı Devleti ile imzaladığı mütarekeden sonra işgal etmişti. Lozan'da Türkiye'nin Musul'da

halkoyması yapılarak bu bölgenin Türkiye'nin mi, yoksa İngiltere'nin mandası altındaki Irak'ın mı sınırları içinde kalacağına bu yöntemle karar verilmesi önerisi, İngilizlerce kabul edilmemiştir. Oysa, bu bölgedeki halkın çoğunluğu Türk olup, eğer halkoyması yapılsaydı sonucun Türkiye'ye katılma yönünde gerçekleşeceği beklenebilirdi.

Lozan'da Musul üzerinde bir anlaşmaya varılamaması, Konferans'ın başarısızlıkla sonuçlanması tehlikesini doğuruyordu. Bu yüzden, Türk temsilcileri, sorunun çözümünü erteleyen bir formüle razı oldular.

Lozan Antlaşması'nın üçüncü maddesinde "Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollardan çözüleceği" hükmü yer alıyordu. Bu hüküm uyarınca, Musul'la ilgili Türk-İngiliz görüşmeleri 1924 Mayıs'ında başlatıldı. Bu görüşmeler sırasında İngilizler Musul'un kendi mandaları altında bulunan Irak'a bırakılması konusunda ısrar ettikleri gibi, bir de Hakkâri'yi istemişler ve Mu-

sul'un
gunu
rı mü
sı'nın
şarısı
Cemi
du. N
Kons
rüşül
Bu
bile ö
kuruc
birka
Musu
götür
açıktı
Türki
nitlar
memi
fında
bi bir
Mi
rüşm
de T
tışma
ki iliş
açmış
mato:
fında
diği t
tir. B
miyet
tanm
1924'
çici b
Kons
halkı
gili de
bir ul
İng
lû yö
yukarı
mazlı
ralar
lu'da
lak ve
yan sı
da "İ
gili y
tere'i
çözür
bütün
açığa
ME
kurul
Kons
dasi a
sı ger
daki:

sul'un Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu bildiren Türk tarafıyla anlaşmalarını mümkün olmamıştır. Lozan Antlaşması'nın ilgili hükmü, bu görüşmelerin başarısızlığı durumunda sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini de öngörüyordu. Musul sorunu, Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından 1924 Eylülü'nde görüşülmeye başlanmıştı.

Bu sırada Milletler Cemiyeti'nin üyesi bile olmayan Türkiye'ye göre, Cemiyet'in kurucularından ve en önemli, nüfuzlu birkaç devletinden biri olan İngiltere'nin Musul sorununun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesiyle elde ettiği üstünlük çok açıktır. Nitekim, Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'nin öne sürdüğü en sağlam kanıtlar, en haklı nedenler bile kabul görmemiş, plebisit önerisiyse, İngiltere tarafından "bölge halkının cahil olduğu" gibi bir gerekçeyle reddedilmiştir.

Milletler Cemiyeti Konseyi'ndeki görüşmeler sürdürülürken Musul bölgesinde Türk ve İngiliz birlikleri arasında çatışmaların başlaması, iki devlet arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açmış, İngiltere 9 Ekim 1924'te bir ultimatomla, Türk kuvvetleri İngiltere tarafından saptanan sınırın gerisine çekilmediği takdirde güç kullanacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyi'nden geçici bir sınır saptanmasını istemiş ve Konsey, 29 Ekim 1924'te Brüksel'de Musul bölgesinde geçici bir Türkiye-İrak sınırı saptamıştır. Konsey, bundan sonra da hem Musul halkının dileklerini saptamak, hem de ilgili devletlerle görüşmeler yapmak üzere bir uluslararası komisyon kurmuştur.

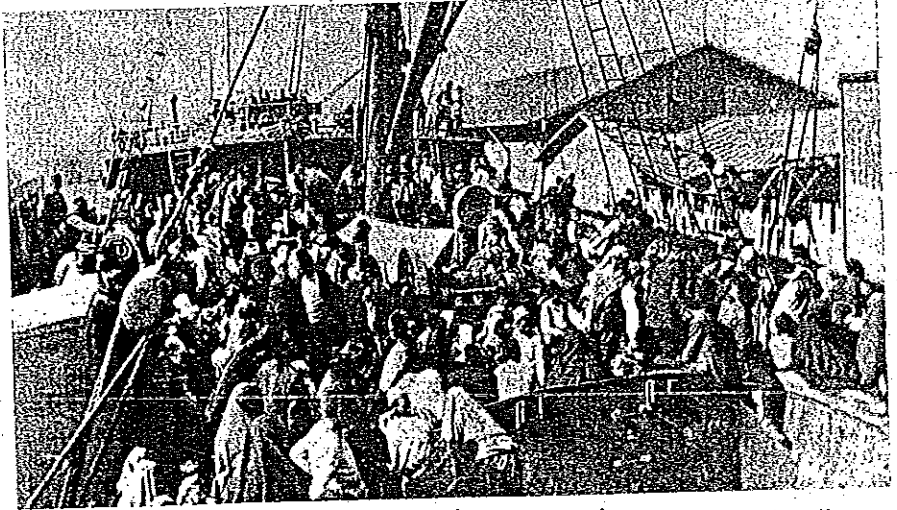
İngiltere'nin Musul sorununda her türlü yöntemi kullanmaktan çekinmediği yukarıda belirtilmişti. Örneğin, anlaşmazlığın doruk noktasının yaşandığı sıralarda, 1925 Şubatı'nda, Doğu Anadolu'da ayrılıkçı "Şeyh Said İsyanı"nın patlak vermesi bir raslantı olamaz. Bu isyan sürerken, bir yandan da Batılı basın da "Kürdistan" a özerklik verilmesiyle ilgili yoğun kampanya başlatılmış, İngiltere'nin, Musul sorununun dilediği gibi çözümlenmesi için Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle oynamaktan çekinmeyeceği açığa çıkmıştı.

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kurulan Komisyon, 1925 Eylülü'nde Konsey'e, "Musul'un, İngiltere'nin mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiğini ve Türkiye ile Irak arasındaki sınırın da Brüksel'de saptanmış bu-

lunan çizgiden geçeceğini" bildiren bir karar almıştır. Türkiye, Konsey'in bu biçimde kesin bir karar alma yetkisinin bulunmadığını belirterek, bağlayıcı bir karar için ilgili tarafların olumlu oylarının alınması gerektiğini bildirmişse de, Konsey, 16 Aralık 1925 günü, Komisyon'un tasarısını aynen kabul eden bir karar almıştır.

Bu olaylardan sonra, Türkiye'nin bir

süre için Ulusal Kurtuluş Mücadelesi dönemi dış politikasına döndüğü görülmür. Batılı devletlerin Lozan'dan sonra da Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirmediklerini, savaş meydanında elde edemediklerini baskı yöntemiyle elde etmeye çalıştıklarını gören Türkiye Cumhuriyeti, 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.

"AHALI MÜBADELESİ": 30 Ocak 1923'te imzalanan bir antlaşmayla Yunanistan'la Türkiye arasında insan değişimine başlandı. Bu değişim esnasında Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilen Müslüman Türkler'in (üstte) sayısı 400 bini, Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen Ortodoks Rumlar'ın (altta) sayısı 150 bini buluyordu. Selanik'ten ve Yeşilköy'den kalkan ilkel gemiler, Türkiye'ye ve Yunanistan'a ürkek, şaşkın ve endişeli insanlar taşıyorlardı. Savaşın zoruyla yıllarca yaşadıkları aile ocaklarını terketmek zorunda kalan insanlar doğdukları yörelere elveda dediler. Aylar boyunca tekneler Ege'de hüznü taşıdı...

MUSUL SORUNU: Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu paylaşılırken Musul ve çevresi İngiltere'nin egemenliği altına girdi. Lozan'da da ertelenen Musul sorunu, 1924 Eylülü'nde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde görüşülmeye başlandı. Cenevre'de yapılan toplantıyı, Cemiyet üyesi olmayan Türkiye adına Dışişleri Bakanı Rüştü Bey (ortada), Londra Büyükelçisi Ferit Bey (sağda) ve Paris Büyükelçisi Fethi Bey Paris'ten izlediler. Sorun Cenevre'de tartışılırken Berlin'de yaşayan Türkler "Musul Türk kalacak" yazılı pankartlarla büyükelçilik önünde gösteri yaptılar.

Misak-ı Milli sınırları içinde yer almasına karşın, Musul'u geri almak için Türkiye'nin güce başvurması mümkün olmadığından, Türkiye, Musul'la ilgili olarak yaratılan durumu kabullenmek, bunu bir antlaşmayla saptamak zorunda kalmıştır. İngiltere ve Irak'la imzalanan 5 Haziran 1926 Antlaşması'yla Musul, İngiltere'nin mandası altındaki Irak'a bırakılmış, buna karşılık Türkiye'ye Musul petrollerinden pay verilmesi (25 yıl süreyle %10) kararlaştırılmıştır. Ancak, daha sonra yapılan bir düzenlemeyle, Türkiye bu paydan 500.000 İngiliz lirası karşılığında vazgeçmiştir. Böylece, Batılı devletlerle Türkiye arasındaki, Lozan'dan arta kalan en önemli sorunlardan biri, Türkiye'nin taviz vermesiyle çözülebilmıştır.

Türk-Fransız İlişkileri: Türkiye, İngiltere ile olduğu gibi, Fransa ile de bu dönemde iyi ilişkiler içinde olmamıştır. Mandası altındaki Suriye'nin Türkiye ile olan sınırlarının saptanması konusunda Fransa'nın iyi niyetten uzak davranması, Türkiye'nin işlerine karışmak ve eski ayrıcalıklı durumunu sürdürmek eğiliminde ısrarı ve Lozan'dan arta kalan "Osmanlı borçları" sorunu, Türk-Fransız ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve 1939'a kadar bu devletle olan ilişkilerimizin soğuk kalması sonucunu doğurmuştur.

Fransız mandası altına konulan Suriye ile Türkiye arasındaki sınır, 21 Ekim

1921 Ankara Antlaşması ile saptanmış ve bu antlaşma 1926 Mayıs'ında yapılan bir ek sözleşmeyle tamamlanmıştı. Ancak 1925 sonu ve 1926 yılı içinde İngilizlerle Musul anlaşmazlığının çözülmediği bir sırada, Fransızlar, İngilizlerin çıkarlarının savunuculuğunu yaparak, 1926 ek sözleşmesini onaylamaktan kaçınmışlar ve Türkiye'ye karşı bir kötü niyet örneği vermişlerdir.

İki devlet arasında, 1926 Ağustos'u'nda *Bozkurt* adlı bir Türk şilebiyle *Lotus* adlı bir Fransız şilebinin çarpışmasından sonra gelişen olaylar, yeni bir gerilim unsuru olmuştur. Bu sorun, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Türkiye lehine karar vermesiyle çözüldükten sonra da iki devlet arasında gerginlik yaratan konular eksik olmamıştır. Önce 1926-1928 arasında iki devlet ilişkileri okullar anlaşmazlığı yüzünden düzelememiş, sonra da 1929'da Fransızların işlettiği Adana-Mersin demiryolunun devletleştirilmesi yüzünden yine gerginleşmiştir.

Fransa ile Türkiye arasında iyi ilişkiler kurulmasını engelleyen bir başka konu da, Osmanlı borçlarının tasfiyesi sorunu olmuştur. Osmanlı devletinin verdiği ayrıcalıklardan en çok yararlanan ve Osmanlı ülkesine en çok yatırım yapanların başında Fransa gelmekteydi. Bu yüzden, Osmanlı borçlarıyla en çok ilgilenen devlet de Fransa olmuştur. Lozan'dan beri süregelen bu sorun, 1928 Hazine'nde, Türkiye'nin bu borçlardan bu-

yük bölümünü yüklenmesiyle çözüme kavuşturulmuştur. Ancak, 1929-30 yıllarında tüm kapitalist dünyayı etkisi altına alan büyük ekonomik bunalımdan sonra borçları ödemekte ortaya çıkan güçlükler, Türk-Fransız ilişkilerinde yeniden bozulmaya yol açmıştır. 22 Nisan 1933'te Paris'te borçların ödenmesini elverişli koşullara bağlayan yeni bir sözleşme imzalanarak, bu sorun tümüyle çözülebilmştir.

Türk-Sovyet İlişkileri: Ulusal Mücadele döneminde Batılı devletlerle çatışma içinde bulunan Türkiye, kendisi gibi bu devletlerle mücadele etmekte olan Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş ve 1921 Antlaşması'nı imzalamıştı. Lozan'dan sonra da Batılılar'ın eski tutumlarını değiştirmek niyetinde olmadıklarını gören Türkiye, daha önce de değinildiği gibi, 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ile Paris'te bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre, "Tarafardan hiçbirisi ötekine karşı saldırı girişiminde bulunmayacak, öteki devletlerle bu devlete yöneltilmiş bir ittifak veya siyasal nitelikte bir antlaşma yapamayacak ve öteki devletlerce girilmiş düşmanca hareketlere katılmayacak"tı. Ayrıca, üç yıllık olan bu antlaşma, bu sürenin sona ermesinden altı ay önce bir tarafca feshedilmediği takdirde, bir yıl uzatılmış sayılacaktı.

Bundan sonra, Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin, uluslararası politika alanında

önemli
maya
1928'de
rans'ın
önerisi
yet te
yı sav
ulusla
kartılı
Paktı
bir an
yetler
Litviri
letleri
Sovyet
layan
tisadi
tir. B
Anka
bir T
zene.
17
luk v
ha u
devle
kavu
kasır
yanı

Sava
(193

Bi
rular
yan

VEN.
sonu
Taraj
Sözle

önemli konularda birbirlerine destek olmaya başladıkları görülür. Örneğin, 1928'de Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na Türkiye, Sovyetler Birliği'nin önerisi üzerine çağrılarak, burada Sovyet tezi olan "topyekün silahsızlanma"yı savunmuştur. Ayrıca "savaşın bir uluslararası politika aracı olmaktan çıkartılmasını" öngören ve Briand-Kellogg Paketi diye anılan çok yanlı anlaşmanın bir an önce yürürlüğe sokulması için Sovyetler Birliği'nin önderliğinde hazırlanan Litvinov Protokolü'ne de ilk katılan devletlerden biri Türkiye olmuştur.

Sovyetler Birliği ile siyasal alanda başlayan bu yakınlaşma, bir yandan da iktisadi alanda işbirliği ile güçlendirilmiştir. Bu alandaki ilişkiler, 11 Mart 1927'de Ankara'da iki devlet arasında imzalanan bir Ticaret ve Ulaşım Antlaşması ile düzene bağlanmıştır.

17 Aralık 1929'da, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması iki yıl daha uzatılmış, ancak 1930'larda, Batılı devletlerle arasındaki sorunları çözüme kavuşturabilen Türkiye, artık dış politikasında yalnızca Sovyetler Birliği'ne dayanmaktan ayrılmaya başlamıştır.

Savaşın Önceki Dönemde (1930'larda) Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası düzenden hoşnut olmayan "revizyonist" devletlerin statu qu-

o'yu (o günkü durumu) değiştirmeye yönelik eylemlerini 1930'larda yoğunlaştırdıkları ve dünyanın hızla yeni bir savaşa doğru sürüklendiği bunalımlı yılların yaşandığı görülür. Almanya ve İtalya'da faşist rejimlerin Birinci Dünya Savaşı ertesinde kurulan düzene karşı olan hoşnutsuzlukları da alabildiğine kullanarak güçlendikleri ve ülkelerinde yeşeren ulusçuluğu yayımlıcağı yönelttikleri bu dönemde, uluslararası bunalımlar karşısında çaresiz kalan Milletler Cemiyeti'nin ve uluslararası hukukun saygınlığının onulmaz kurulan düzene karşı olan gerçekti. Uluslararası barışın temellerinin böylesine hızla çökertilebilmesi, elbette Birinci Dünya Savaşı ertesini düzenini kuran devletlerin tutumlarının da katkısıyla gerçekleştirilebilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin hemen savaş ertesinde siyasal açıdan kendi kıtasına kapanması, Fransa'nın savunduğu sertlik politikasını destekleyecek gücü bulamaması ve belki de en önemlisi, İngiltere'nin "bunalım benden uzak dursun da ne olursa olsun" tutumu içinde, Avrupa'da boy göstermeye başlayan faşist saldırganlık ve yayımlıcağı Doğu Avrupa'ya doğru yönlendirmesi, şüphesiz Alman ve İtalyan revizyonizmini güçlendirmiştir. Bu genel görüntü, 1929-30 yıllarında tüm kapitalist dünyayı etkileyen ve etkilerini daha sonra da sürdürmeye devam eden büyük ekonomik bunalımla tamamlanabi-

lir. İşte böyle bir ortamda dünya, o günkü uluslararası düzenin değişmesinden yana olan (revizyonist) ve değişime karşı olan (anti-revizyonist) devletler olarak iki kampa ayrılmaya başlıyordu.

Böyle bir uluslararası ortam içinde Türkiye'yi yönetenler de duygusal davranışlardı, "revizyonist" kampa katılmak için gerekçeler bulabilirlerdi. Ancak, Atatürk yönetimi, Türkiye'nin sınırlarını yeterli kabul ederek, ülkeyi yeni maceralara sürükleyebilecek tutumlardan kaçınmış, uluslararası hukuka ve işbirliğine saygı göstermenin yanı sıra, gerçekçi bir dış politikanın da yürütücüsü olmuştur.

Bu dönemde, Lozan'dan arta kalan sorunların çözülmesiyle Türkiye'nin Batılılar karşısında duyduğu güvensizlik de azalmaya başlamış ve Türkiye bir yandan Sovyet dostluğunu korurken, bir yandan da Batılı devletlere yaklaşmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin de Avrupa'da kendisine yönelen faşist-revizyonist yayımlıcağı karşısında "anti-revizyonist" kampa eğilim duyması, Batı ile Sovyetler Birliği'nin dostluğunu bağdaştırmak konusunda Türkiye'ye yardımcı olmuştur.

Batılılar ile sorunlar çözüldükten sonra Türkiye'yi Batıya yaklaştıran etmenlerin başında, Türk yöneticilerinin bir siyasal tercih olarak, öteden beri Batılı anlamda liberal devlet biçimini benimsemiş-

VENİZELOS VE İNÖNÜ: 10 Haziran 1930'da imzalanan bir anlaşmayla "mübadele" sorunu Yunan görüşüne uygun bir biçimde sonuçlandırıldı. Sonradan, Başbakan İsmet Paşa'nın çağrısıyla Türkiye'ye gelen Yunan Başbakanı Venizelos'la 30 Ekim 1930'da "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması", "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol" ve "İkamet, Ticaret ve Ulaşım Sözleşmesi" imzalandı.

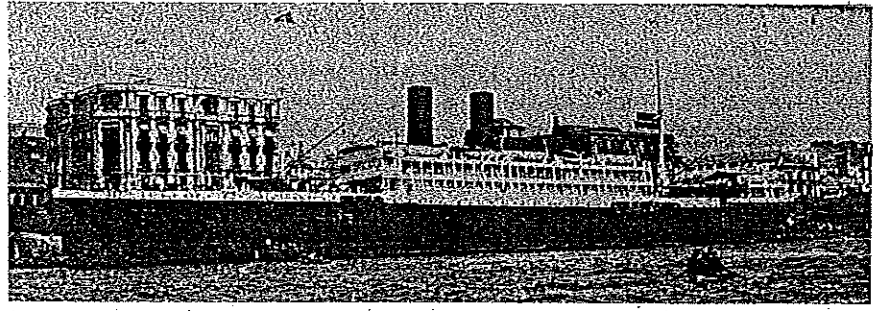

olmaları ve böyle bir yönetim felsefesinin çevresinde kümelenen devletler grubuna katılmak istemeleri gelir. Öte yandan, 1930'lu yılların Türk ekonomisinde yarattığı güçlükler, Türkiye'yi Batılı devletlerden yardım ve kredi istemeye itmiş ve bu ekonomik etmen de Türkiye'yi Batı'ya yaklaştıran eğilimi güçlendirmiştir. Türkiye'yi bu dönemde anti-revizyonist Batılı devletlere, yani İngiltere ve Fransa'ya giderek daha çok yaklaştıran bir etmen de, özellikle 1935'ten sonra Doğu Akdeniz'de kol gezmeye başlayan faşist İtalyan saldırganlığıdır. İşte, bu etmenler dolayısıyladır ki, Türkiye'nin, bu dönemin sonunda, 1939'da İngiltere ve Fransa ile bir bağlaşıma antlaşması yapması mümkün olabilmiştir.

Türkiye'nin bu dönem içinde attığı dış politika adımlarını Sovyetler Birliği'nin dostluğu ile birlikte ele aldığı gözlenir. Örneğin Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmeden önce, daha bu örgütün üyesi olmayan Sovyetler Birliği'nin onayını almış ve örgüt üyeliğini bu devlete karşı kullanmayacağı güvencesini vermiştir. Türkiye'nin 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmasından sonra, Sovyetler de 1934'te örgüte girmişlerdir.

Yine bu dönemde Türkiye öteki komşularıyla da iyi ilişkiler kurabilmiş ve yakın çevresiyle ilgili etkin bir dış politika yürütebilmiştir. Yunanistan'la olan sorunlar da çözüldükten sonra, Türkiye'nin Balkanlarda iyi ilişkiler içinde olmadığı devlet kalmamıştı. 1929-1933 yıllarında toplanan Balkan Konferanslarında ve sonunda da 9 Şubat 1934'te *Balkan Paketi*'nin kurulmasında Türkiye, en etkin rolü oynayan Balkan ülkelerinden biri olmuştur. Balkan Paketi'na, Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmış; ama artık revizyonist eğilimleri açığa çıkan Bulgaristan dışarda kalmıştır. Öte yandan Türkiye, doğulu komşularıyla da benzer nitelikte iyi ilişkilerin kurulmasına önyak olarak, 8 Temmuz 1937'de İran, Afganistan ve Irak'ın katıldığı *Sâdabad Paketi* diye anılan dörtlü pakti imzalamıştır. Böylece, Türkiye Balkanlar ve Ortadoğu'da barışın korunmasına edimli bir biçimde katkıda bulunmuş oluyordu.

7 Kasım 1935'te Türkiye ile Sovyetler Birliği, aralarındaki Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın 7 Kasım 1945 tarihine kadar on yıl süreyle uzatılmasını öngören bir protokol imzalamışlardır. Ancak bu tarihe kadar son derece iyi ge-

LOTUS DAVASI: Bozkurt adlı Türk vapuruyla Lotus adlı Fransız posta vapuru 12 Ağustos 1926 günü Adalar önlerinde çarpıştılar. Bozkurt battı. Lotus, Tophane önlerine çekildi (üstte). Kazayla ilgili olarak İstanbul Savcılığı'nda açılan davaya Fransız Hükümeti itiraz etti. Türkiye, konuyu Adalet Divanı'na götürdü. Çözüme bağlanması istenilen anlaşmazlık şu soruyla formüle ediliyordu: "Türkiye, Fransız kaptanı Jean Demons hakkında kovuşturma açmakla milletlerarası hukuka aykırı bir davranışta bulunmuş mudur?" Adalet Divanı'nın bu soruya cevabı "Hayır!" oldu.

lişen Türk-Sovyet ilişkileri, 1936 Montreux Konferansı'nda ve ertesinde Türkiye'nin İngiltere'yle işbirliği yapmaya başlaması üzerine aynı biçimde sürdürülemecektir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi: Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ile Konferans'a katılan devletler arasında bir de Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştı. Bu Sözleşme'de Boğazların silahtan arındırılmasıyla ilgili hükümler de yer almaktaydı. Ancak, bu hükümlerin, 1930'ların uluslararası koşulları içinde Türkiye'nin güvenliği ile bağdaşmayacağı belli idi. Türkiye, uluslararası ilişkilerdeki yeni gelişme ve gerçekler ışığında 1923 Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini 11 Nisan 1936 tarihli bir notayla ilgili devletlere duyurmuştur. Türkiye'nin bu konudaki girişimleri daha önce yalnız Sovyetler Birliği tarafından desteklenmiş olmasına karşın, bu kez başta İngiltere olmak üzere öteki devletler de yeni bir düzenlemenin yapılması konusunda Türkiye'ye hak verip, Montreux'de bir konferans toplanmasına rıza göstermişlerdir.

Konferans'ın sonunda, 20 Temmuz 1936'da, Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladılar. İtalya da, Konferans'a katılmadığı halde, Sözleşme'ye 1938'de katıldı.

Montreux Konferansı'na giderken, Türkiye'nin başlıca amacı, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazlar'ın askersizleştirilmesiyle ilgili hükümlerini kaldırmaktı. Bu amaç gerçekleşti. Montreux

Sözleşmesi'yle, Boğazlar'ın güvenliğinden Türkiye sorumlu duruma geliyor ve Boğazlar'ın denetimi Türkiye'ye geçiyordu. Sözleşme, Boğazlar Komisyonu'nu da kaldırıyordu.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar'dan geçiş özgürlüğüne ilişkin yeni bir düzenleme getiriyordu. Bu düzenlemeye göre, savaş zamanında, ticaret gemileri, Türkiye savaşta tarafsız ise, barış zamanı koşulları içindeki özgür geçiş hakkına sahip olacaklardı. Türkiye savaşan durumundaysa, kendisine karşı savaşan devletlere bağlı olmayan ticaret gemileri için, bazı koşullarla geçiş özgürlüğü tanıyacaktı. Savaş gemilerinin durumuna gelince: Barış zamanında Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçerek Karadeniz'e çıkmalarına ilişkin sınırlamalar getiriliyor ve bu devletlerin gemileri sayı ve büyüklük bakımından sınırlandırılıyorlardı. Ayrıca, Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerine, barış zamanında Karadeniz'e geçebilmek için Türkiye'ye daha önceden duyuru yapmak zorunluğu yükleniyordu. Barış zamanında, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişindeyse, sayı ve büyüklük sınırlamaları aranmaksızın, yalnızca geçiş biçimine ilişkin bazı kurallar saptanıyordu. Sözleşme'ye göre, Türkiye'nin katıldığı bir savaş durumunda Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişi tümüyle Türkiye'nin yetkisine bırakılıyor; Türkiye'nin katılmadığı bir savaş durumundaysa, savaşa katılan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi yasaklanı-

yor, tar
ise, bar
olarak g
sürdür
Hatay S
sunda i
diktan
sındaki
de, iki
Başkan
ka güti
1935'te
vizyonl
meye g
mek b
g 1930'la
nel etm
taya çil
gelenec
Misa
Hatay
Mücad
maları
Antlaş
rakılm
gunluğ
na özel
m öngü

TÜRK
antlaş
Dayan
olmak

yor, tarafsız devletlerin savaş gemilerinin ise, barış zamanındaki koşullara uygun olarak geçiş özgürlüğünden yararlanmayı sürdürebilecekleri belirtiliyordu.

Hatay Sorunu: Fransa ile borçlar konusunda 1933 yılında bir anlaşmaya varıldıktan sonra, Türkiye ile bu devlet arasındaki ilişkiler düzelmisti. Bu iyileşmede, iki devletin de Sovyetler Birliği ve Başkan devletlerine yakın bir dış politika gütmelerinin yanı sıra, Akdeniz'de 1935'ten sonra hızını artıran İtalyan revizyonizminin her iki devleti de tehdit etmeye başlamasının rol oynadığını söylemek gerekir. Türkiye ile Fransa'yı 1930'ların sonlarında yakınlaştıran *nesnel etmenlerin* varlığı, bir dönem için, ortaya çıkan Hatay Sorunu yüzünden gölgelenecekti.

Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Hatay (İskenderun), Ulusal Kurtuluş Mücadelesi döneminde Fransa ile çatışmaları durduran 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında bırakılmıştı. Ancak Türkiye halkının çoğunluğu Türk olan İskenderun Sancağı'na özel bir yönetim biçimi uygulanmasını öngören hükümleri de Ankara Antlaş-

ması'na koydurmıştı. Bu Antlaşma'yla Fransız mandası altındaki Suriye'nin sınırları içinde yer alacak olan İskenderun Sancağı'nda uygulanacak özel yönetim içinde Türk nüfusa kültürel gelişmeleri için özerklik verilmekteydi.

9 Eylül 1936'da Fransa, Suriye'ye bağımsızlık veren bir antlaşmayı imzalarken, Sancak'la ilgili tüm sorumluluklarını da bu devlete devrettiğini kabul ediyordu. Bundan, Türkiye Cumhuriyeti ve Sancak Türkleri hoşnut kalmadılar. 9 Ekim 1936'da Türkiye Cumhuriyeti, bir nota ile Fransa'dan, Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın, ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı'na da tanınmasını istedi. Türkiye'nin notasını cevaplayan Fransa ise, İskenderun Sancağı ile ayrı antlaşma yapıp, buraya Suriye'den ayrı olarak bağımsızlık vermesinin mümkün olmadığını, sorunu Milletler Cemiyeti'ne göndermenin doğru yol olacağını bildirdi. Milletler Cemiyeti konuyu 14-16 Aralık 1936'da görüşerek İsveç temsilcisi Sandler'i raportör olarak saptı. Ardından da, Ocak 1937'de, raportörün önerileri doğrultusunda, Sancak'a üç kişilik bir heyetin gönderilmesi

kararlaştırıldı. Milletler Cemiyeti'nde bu kararlar verilirken, bir yandan da Türk - Fransız görüşmeleri sürdürülüyordu, ama sonuç alınamıyordu.

Bu noktada, Akdeniz dengesi açısından önemli gördüğü iki devletin, Türkiye ile Fransa'nın aralarında böyle bir sorun yüzünden anlaşmazlık çıkmasını kendi çıkarları açısından da uygun görmeyen İngiltere'nin Dışişleri Bakanı A. Eden'in, iki devlet arasındaki sorunun çözümlü için dostane girişime başladığı görüldü. Bu gelişmelerin sonunda 26 Ocak 1937'de Türkiye ile Fransa arasında Hatay konusunda bir ilke anlaşmasına varıldı ve ertesi gün de Milletler Cemiyeti Meclisi, şu kararları aldı: İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir Statü ve Anayasa ile yönetilen "ayrı bir varlık" oluşturmaktı. Türkçe'nin resmi dil olması (daha sonra Arapça'nın da resmi dil olması) kararlaştırılırken zorunlu askerliğin uygulanması ve Sancak'ın tahkim edilmesi yasaklanıyordu. Sancak, dış ilişkilerinde, bazı koşullar çerçevesinde Suriye tarafından temsil edilecekti. Sancak'ın toprak

TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ: 17 Aralık 1924'te Sovyetler Birliği'yle Paris'te bir "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği uluslararası politika alanında, önemli konularda birbirlerine destek olmaya başladılar. Dayanışmanın temellerinin çok önceden, Milli Mücadele yıllarına rasladığı bilinir. İstanbul'dan işgal kuvvetlerinin atılmasına yardımcı olmak isteyen Sovyetler Birliği temsilcileri 20 Mart 1921'de Çay İstasyonu'nda Mustafa Kemal tarafından karşılanmışlardı.

İKİNCİ BALKAN KONFERANSI: Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra Balkan devletleriyle ilişkilerini düzeltme çabalarına girişti. Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile birtakım dostluk, saldırmazlık, hakem ve uzlaşma antlaşmaları imzaladı. Hasan Saka'nın başkanlığında bir heyetin katıldığı İkinci Balkan Konferansı (1932), Şubat 1934'te Balkan Pakti'nin kurulmasını sağlayacak çabalardan biridir.

bütünlüğü, Türkiye ve Suriye tarafından güvence altına alınıyordu.

Ancak, Türk-Fransız ilke anlaşması ve Milletler Cemiyeti kararı, sorunu tümtüyle çözmeye yetmemiştir. Türkiye, yeni düzenlemenin hemen uygulanmasını istediği halde, Suriye'deki protesto hareketleri ve Sancak'taki Fransız sömürge yönetiminin Arapları kışkırtan tutumu yüzünden bu gerçekleştirilememiştir. Daha sonra da Sancak'ta uygulanacak seçim sistemi ve bölgede Türkiye ve Fransa tarafından birlikte güvenliğin sağlanması konularında yeni anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bu sorunların çözümü için Milletler Cemiyeti'nde ve Türkiye ile Fransa arasında görüşme ve çalışmalar yapıldığı bir sırada, 1938 Haziranı'nda, Avrupa'da siyasal ilişkilerin son derece gerginleştiği görülmüştür. Bu durum, anti-revizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyaçlarını artırmış ve Fransa, Türkiye ile arasındaki bu sorunu en kısa yoldan çözmek istemeye başlamıştır. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ta güvenliğin ortaklaşa sağlanması konusunda bir anlaşmaya varıldıktan sonra, 4 Temmuz'da da yeni statünün Sancak'a uygulanması kararlaştırılmıştır. 1938 Temmuzunda yapılan seçimler sonundaysa, Sancak'taki Türk topluluğu 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmış ve Meclis, Sancak'a "Hatay Devleti" adını vermiştir. Bu bağımsız devletin resmi dilleri Türkçe ve Arapça olarak daha önceden saptanmışken, Dev-

let'e Türkçe bir ad veriliyor ve tüm milletvekilleri de Türkçe and içerek göreve başlıyordu.

Hatay Devleti, kurulduktan bir yıl kadar sonra, 29 Haziran 1939'da, son toplantısını yapan Meclis'in oybirliğiyle verdiği kararla Türkiye'ye katılmıştır.

İtalya'ya Duyulan Güvensizlik ve Türk-İngiliz Yakınlaşması: 1930'ların sonuna gelindiğinde görülmüyordu ki, Lozan'dan sonra Türkiye'nin uzlaşmadığı tek Batılı devlet İtalya idi ve bu devlete karşı Türkiye, imzalanmış bulunan 1928 Dostluk Antlaşması'na karşın, güven duyamamaktaydı. Bu güvensizliğin kaynağı, İtalya'nın revizyonist politikasının bir uzantısı olarak Akdeniz'de yaratmaya başladığı tehdit ve özellikle Habeşistan'ın işgalinden sonra faşist diktatör Mussolini'nin Asya'ya yönelik yayılmacılığını açığa vurmasıydı. Özellikle 1930'ların ikinci yarısından başlayarak, İtalyan tehdidi, Türk dış politikasına yön veren başat etmen olarak ortaya çıkmış ve Türkiye'nin Akdeniz'de bir denge unsuru olarak İngiltere'nin yakınlığını aramasına yol açmıştır.

Bu aşamada, Türkiye açısından, İngiltere ile dostluk, Ulusal Kurtuluş Mücadelesi'nden bu yana dayandığı Sovyet Rusya ile içten ilişkilerde bir yenilik getirmeyecekti. Çünkü, Sovyetler Birliği de, Alman ve Japon baskısı arasında kalmış ve anti-revizyonist Batılı devletlere yakın-

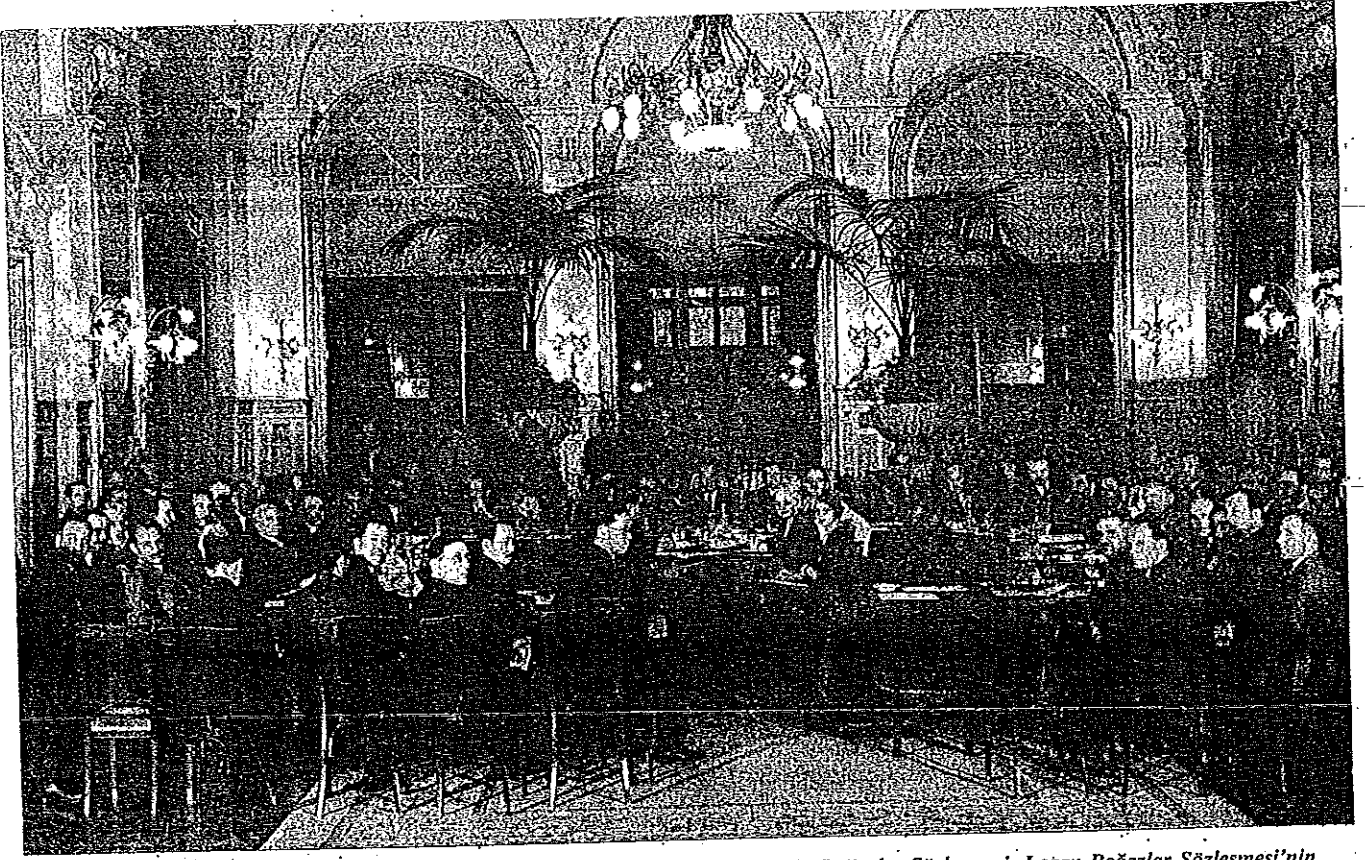
laşmıştı, Türkiye için İtalyan ve Alman tehlikesine karşı dayanmak istediği İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin dostluklarını bu aşamada bağdaştırmak olası görünüyordu. Daha önce "bir millet, bir devlet" politikasını yürüten Almanya'dan çekinmeyen, hatta haklı gören Türk yöneticileri, Almanya'nın 1939 Martı'nda halkı Alman olmayan Çekoslovakya'yı işgalinden sonra bu devlete karşı da güvensizlik duymaya başlamışlardı.

Türkiye-İngiliz-Fransız Bildirisi: İtalya'nın 1939 Nisanı'nda Arnavutluğu işgal etmesinden sonra İngiltere ile başlatılan görüşmeler, 12 Mayıs 1939'da bir Türk-İngiliz Bildirisi ile sonuçlandı. Bu bildiriyi iki devlet, hiçbir devlete karşı olmayacağı açıklanan bir bağlaşma antlaşması imzalayacaklarını ve bu antlaşma imzalanana dek Akdeniz güvenliği tehlikeye düşerse, işbirliği yapmaya başlayacaklarını açıklıyorlardı. Türkiye ile Fransa arasındaki Hatay sorununun tümüyle çözülmesinden sonra Fransa da 23 Haziran 1939'da aynı nitelikte bir bildiri yayınladı.

Sovyet-Alman Saldırmazlık Pakti ve Sonuçları: Batılı devletlerin, özellikle İngiltere'nin Almanya'nın yayılmacı politikasına karşı gerekli tepkiyi göstermekte gecikmesi ve özellikle 1938 Münih düzenlemesi ile Çekoslovak halkına danışmadan bu ülkeyi Hitler'e terketmeleri, Sovyetler Birliği yöneticilerinde, Batılıların Alman saldırganlığını Doğu Avrupa'ya,

BOĞ.
Boğaz
yapar
1923

Sovyet
güçle
bir b
Sovyet
rafın
pekiş
Doğu
kuşa
ler, 2
vaşı
bir S
bir y
Sc
Türk
şiya
ayrıl
zor c
in b
dır.
ve F
gu b
liği'
ister

BOĞAZLARDA EGEMENLİK HAKKI: 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Boğazların askersizleştirilmesiyle ilgili hükümlerini kaldırdı. Bu sözleşme, savaş zamanı-barış zamanı ve savaş gemisi-ticaret gemisi ayrımları yaparak Boğazlardan geçiş koşullarını yeniden düzenliyordu. Sözleşme'nin 24. maddesine göre de, Boğazlar rejimine ilişkin 24 Temmuz 1923 günlü sözleşme uyarınca kurulmuş olan milletlerarası komisyonun yetkileri Türkiye hükümetine devrediliyordu.

Sovyetler'e doğru yönettikleri inancını güçlendirmiştir. Hele Almanya'ya karşı bir bağlaşma içinde yer alma yolundaki Sovyet önerilerinin İngiltere ve Fransa tarafından reddedilmesi, bu inancı daha da pekiştirmiştir. Böylece, Almanya'ya karşı Doğu Avrupa'da kendisine bir güvenlik kuşağı yaratma yollarını arayan Sovyetler, 23 Ağustos 1939'da, İkinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Almanya ile bir Saldırmazlık Pakti imzalayarak yeni bir yol denemeye başlamışlardır.

Sovyet - Alman Saldırmazlık Pakti, Türkiye'yi önemli bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır: Şimdi ya Sovyetler'den ayrılarak İngiltere'ye yaklaşmak, ya da zor da olsa İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışmak gerekmektedir. İkinci yolu seçen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamak üzere bulunduğu bağlaşma antlaşmasını Sovyetler Birliği'ne açmış, bu devletin onayını almak istemiştir. Ancak, Sovyetler Birliği, Bo-

ğazlar'ın ortaklaşa savunulması, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gibi isteklerle Türkiye'nin karşısına çıkınca, bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Türk-İngiliz-Fransız Bağlaşması: Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir uzlaşma sağlanamamasının hemen ardından, 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir Bağlaşma Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın önemli hükümleri şunlardır: Bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan ve İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa, Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Ayrıca, Türkiye, bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa kendisine yardım edeceklerdi. Türkiye, ayrıca, İngiltere ve Fransa'ya, Romanya ve Bulgaristan'a vermiş oldukları güvence konusunda da yardım etmeyi yükleniyordu. Bunların dışında, Türkiye, Bağlaşma Antlaşması'na, antlaşmadan doğan yü-

kümlülüklerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürükleyemeyeceği konusunda bir çekince oluyordu.

Antlaşma'dan hemen sonra Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalarla iki devlet Türkiye'ye savaş malzemesi ihtiyacını karşılamak üzere kredi veriyorlardı. Bundan sonra Bağlaşma yandaşları arasında askeri ve teknik konularda görüşmelere başlandı.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası: Savaş içinde Türk Dış Politikasını yönetenlerin amaçları, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak, maceracı bir politikadan uzak durmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmaktı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu politikanın yürütülmesini üzerine alırken, dönemin önemli bir bölümünde Dışişleri Bakanlığı yapan Numan

HATAY SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ: 1920'de Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'nda Hatay konusu "İskenderun muntikası için bir ulus-ü idare-i mahsusa tesis olunması" şeklinde karara bağlandı. Bu, Sancak olarak değerlendirilen İskenderun ve Antakya'nın Fransız egemenliğinde kalması anlamına geliyordu. 1938 Temmuzunda yapılan seçimlerde 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanan Türk Topluluğu, Sancak'a Hatay Devleti adı verilmesini uygun gördü, 29 Haziran 1939'da meclis, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına oy birliğiyle karar verdi.

Menemencioğlu da İnönü'nün en yakın yardımcısı oluyordu.

Savaşın dengesi Müttefikler, yani Batılılar ve Sovyetler Birliği lehine bozulmaya başladıkça, Türk yöneticileri Müttefiklerin Almanya'yı sildikten sonra Avrupa'yı etki alanlarına böleceklerini ve Türkiye'nin de Sovyet etki alanına gireceğini düşünerek, savaşa katılmaktan kaçındılar ve Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa çekmek için yaptıkları baskılara karşı koydular. Bu yüzden, savaşın sonlarına doğru, 1944 yılında, Türkiye ile Müttefikler arasında bir "güven bunalımı" doğdu. Sonunda, Müttefiklerin savaşı kazanacakları kesinleşince, Türk yöneticileri savaşa katılarak, savaş ertesi düzenlemelerde söz sahibi olmak istediler.

İtalya'nın Savaşa Girmesi ve Türkiye'nin Durumu: Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla yaptığı Bağlaşma'ya göre, savaş Akdeniz'e yayılmadıkça Türkiye'nin katılması gerekmiyordu. Böylece, Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla başlayan savaş, 1940 yazında İtalya savaşa girinceye dek, Türkiye için bir yüklem getirilmeyordu. Savaşın Akdeniz'e yayılması üzerine, İngiltere ve Fransa, Türkiye'nin savaşa katılmasını istediler. Ancak, bu arada Fransa, Almanya tarafından saf

dışı bırakılınca, İngiltere, ilk aşamada kendi yardımına gerek duyacak bir Türkiye'yi de savaşa sokup, savaşı Ortadoğu'ya yaymakta bir yarar görmedi. Bu durumda savaş dışı bir Türkiye, İngiltere için daha elverişliydi. Türkiye de zaten, Sovyetler Birliği'nin de içinde bulunduğu bir devletler grubunu karşısına almaktan çekiniyordu.

İtalya'nın 1940 Ekimi'nde Yunanistan'a saldırması ve Bulgaristan'ın da bu saldırı hareketine katılması ihtimalinin belirmesi, Türkiye için yeni bir durum yaratıyordu. Gerçekte, Türkiye'nin İngiliz-Fransız Bağlaşması ile Yunanistan'a karşı yüklendiği sorumluluk İtalyan saldırısını kapsamıyordu. Çünkü Yunanistan'ın isteğiyle İtalyan saldırısı ihtimali İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a verdiği güvencenin dışında tutulmuştu ama, Yunanistan Bulgaristan'ın saldırısına uğrarsa Türkiye'nin sorumluluğu doğacaktı. Bu yüzden, Türkiye, Bulgaristan'a, eğer Yunanistan'a karşı saldırıya girişirse, müttefikine yardım edeceğini bildirdi. Bulgaristan savaştan uzak tutulunca, Yunanistan'ın Bulgar sınırında tuttuğu birlikleri İtalya'ya karşı kullanabilme imkanı doğmuş ve böylece Türkiye Yunanistan'a dolaylı da olsa yardım edebilmişti.

İtalya'nın Yunanistan'a saldırması karşısında İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesini istemedi. Çünkü, Türkiye'nin Yunanistan'ın yardımına koşması, zaten sınırlı olan savunma gücünü daha da azaltacaktı ve İngiliz donanması da Türkiye'ye destek olabilecek durumda değildi.

Türkiye üzerinde Alman-Sovyet Pazarlığı: 1940 yılının sonlarında, savaşın başından beri ayrı nedenlerle Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin paylaşılması konusunda aynı yönde hareket etmekte bulunan Almanya ile Sovyetler Birliği'nin yol ayrımına geldikleri belli oluyordu. Bu aşamada, bu iki devlet, savaş sonunda kurulacak dünya düzeninin pazarlığını yapmaya oturmuşlar, ama zaten nesnel nedenlerle mümkün olmayan bu anlaşma gerçekleştirilememiştir. Bu pazarlıklar içinde Türkiye de söz konusu edilmiş ama Almanya, yeni bir Boğazlar rejimi kurulması konusunda, Sovyetler'e taviz vermekten ileri gitmemiş, Türkiye'yi kendi etki alanına alabileceğinden emin görünmüştür.

Hitler, Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın koşullarıyla mihver devletlerine katılmayı reddetmesinden sonra, zaten öteden beri saptamış bulunduğu hedef için harekete geçerek, "Operasyon Barbarossa"yı başlatmıştır. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni ele geçirmek için uygulamaya koyduğu plana göre, önce tüm Balkan ülkelerini ele geçirmesi gerekiyordu.

Balkanlara İnen Alman Tehlikesi ve Türkiye: Ocak 1941'den başlayarak, Almanya'nın tüm Balkan devletlerini tehdit eder biçimde Balkanlar'a inmesi, İngiliz Başbakanı Churchill'in Türkiye'nin savaşa katılmasını istemesine yol açmıştır. Churchill'e göre, Balkanlar'da durumunu güçlendirdikten sonra Almanya Türkiye'den Ortadoğu'ya, İngiliz İmparatorluğu'nun can damarına geçit isterse, Türkiye bu baskıya boyun eğebilirdi. Bu yüzden, Churchill, Ocak sonunda bir mektupla İnönü'ye başvurarak, Türkiye'nin savaşa katılmasını, İngiltere'nin askeri ve teknik yardımda bulunacağını bildirmiştir. İngiltere'nin bu çabasına, daha o sırada savaşa katılmamış bulunan Amerika Birleşik Devletleri de katılmış ve Türk yöneticilerine ABD'nin de ergeç savaşa katılacağı, Türkiye'nin ise hemen harekete geçmesi gerektiği bildirilmişti. Bu çabalara karşılık Türkiye savaş dışı durumunu korumuş ve Bulgaristan'

la 17 Şubat 1941'de bir Saldırmazlık Pak-tı imzalamıştır.

4 Mart'ta İnönü'ye bir mektup gönde-ren Hitler ise, Türkiye'ye karşı bir saldır-ganlık içinde bulunmadıklarını ve Alman ordularının Türk sınırından 50 kilomet-re uzakta duracağını bildirmiştir. Bu ara-da, ileride Sovyetler'e karşı girişeceği sa-vaşta Türkiye'nin hiç değilse tarafsızlığını sağlamak isteyen Hitler, Türk Büyükel-çisi'ne Boğazlar üzerindeki Sovyet istek-lerinden de söz ederek Türkiye'nin Sov-yetlere karşı duyduğu korkuyu artırmak istemiştir.

Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi: Bu durum karşısında, Türkiye ile Sovyetler Birliği, 24 Mart'ta bir Saldırmazlık Bil-dirisi yayınlayarak, 19 Aralık 1925 pak-tının yürürlükte bulunduğunu ve Türki-ye'nin bir saldırıya uğraması durumun-da Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalaca-ğını birlikte açıklamışlardır.

Almanya'nın Türkiye'den Geçit İsteme-si: 1941 Mart ve Nisanı'nda, bir yandan hemen tüm Balkan ülkeleri Alman işgal ve denetimi altına düşerken, bir yandan da Ortadoğu'da önemli bir gelişme ol-muştur. 5 Nisan'da Irak'ta Alman yan-lısı bir hükümet darbesi yapılmış, Al-manya bu yeni yönetimin yardımına koş-mak istemiş ve bunun için Türkiye'ye baskıda bulunmaya başlamıştır. Türkiye, Almanya'nın bu geçiş istemlerine karşı direnmiş ve sonunda Irak'ta Alman yan-lısı yönetimin devrilmesi sonucu, sorun ortadan kalkmıştır.

Türk-Alman İlişkileri ve Müttefiklerin Tutumu: Sovyetler Birliği'ne karşı giri-şeceği saldırıdan önce Balkan cephesini tümüyle güvenlik altında görmek isteyen Hitler, Türkiye'ye bir saldırmazlık pak-tı önermiş ve Türkiye ile Almanya ara-sında 18 Haziran 1941'de bu pakt imza-lanmıştır.

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sov-yetler Birliği'ne saldırması, Türk diplo-masisi için yeni bir durum doğuruyordu. Türkiye'yi yönetenler, bu noktadan baş-layarak, İngiltere'nin, Birinci Dünya Sa-vaşı'nda olduğu gibi, Rusya'ya Türk Boğazları ve toprakları üzerinde taviz ve-rebileceğinden korkmaya başladılar. Bu korku, yoğun Alman propogandasıyla ve Türkiye'deki ırkçı, Turancı akımın bes-lenmesiyle daha da artırıldı. Bunun üze-rine Sovyetler Birliği, İngiltere'yle bir-likte Türkiye'ye ortak bir nota vererek, Montreux Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceğini

SOVYET-ALMAN SALDIRMAZLIK PAKTI VE TÜRKİYE: 23 Ağustos 1939'da imzalanan Pakt, Türkiye'yi önemli bir sorunla karşı karşıya bıraktı. Türkiye için iki seçenek vardı: Ya İngiltere'ye yaklaşacak, ya da zor da olsa İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmaya çalışacaktı. İkinci yol seçildi; İngiltere ve Fransa ile imzalanmak üzere bulunulan bağlaşma antlaşması için Sovyetler Birliği'nin onayı alınmaya çalışıldı. Sovyetler Birliği'nin istekleri bu uzlaşmanın sağlanmasını engelledi.

ve Türkiye bir saldırıya uğrarsa elinden geleni yapacağını bildirdi. Bu dönemde, Sovyetler Birliği ile İngiltere, Türkiye'nin savaş dışı kalmasını ve Almanya'nın Boğazlar'dan geçerek Ortadoğu'ya inişini engelleyen bir unsur olarak varlığını göstermesini yeterli görüyorlardı.

Bu sırada, Müttefiklerin Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyen bir ekonomik sorun ortaya çıktı. Bu, krom sorunudur. 1939 yılında İngiltere'yle imzalanan anlaşma uyarınca Türkiye, tüm kromunu 1942 sonuna dek İngiltere'ye vermeyi yükümlenmişti. Anlaşma, hükümleri uyarınca, daha da uzatılabilirdi. Ancak, Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra, bu devlet, Türk kromunu satın alabilmek için yoğun çaba göstermeye başladı. İngiltere ise stratejik bir hammadde olan kromun Almanya'ya satışını engellemek için 1939 anlaşmasının uzatılmasını istiyordu. Sonunda, 9 Ekim 1941'de Türkiye ile Almanya arasında 100 milyon liralık bir ekonomik anlaşma yapıldı ve Türk kromunun 90 bin tonunun 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya satılması kararlaştırıldı. Bu anlaşmaya İngiltere pek fazla katkı göstermemeyi yeğlediyse de, daha önce de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'na tepki göstererek yardımcı önce kesen, sonra da çok azaltan Amerika Birleşik Devletleri, bu kez de Türkiye'ye yardımcı tesme kararı aldı. Ancak, 1941 yılı sonundan itibaren "Ödünç Verme ve Kalamaya Yasası" çerçevesinde Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı yeniden başlatıldı.

Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları: Kuzey Afrika'da Müttefiklerin başarı kazanmalarından, Stalingrad Muharebesi'nden ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı üstünlük sağlamaya başlamasından sonra, 1943 ilkbaharının itibaren, İngiliz Başbakanı Churchill, Türkiye'nin artık savaşa sokulması gerektiğini düşünmeye başladı. İngiliz yöneticisine göre, 1942 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaş dışı durumu Alman genişlemesine karşı iyi bir kalkan görevi yapmıştı. Ama artık Almanya'ya karşı Avrupa'da, Balkanlarda bir saldırıya geçmek gerekiyordu ki Türkiye'nin savaşa girmesi bu açıdan gerekiyordu. Roosevelt ve Stalin de aynı düşüncede olduklarını Churchill'e bildirince, İngiliz Başbakanı 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelecek İnönü'yle görüştü. Bu görüşmede Churchill, Türk yöneticilerinin savaş er-

Cumhuriyet

Üç devlet arasında yapılan muahede dün akşam
Ankarada Başvekilimizle İngiltere ve Fransa büyük
elçileri tarafından İmzasımla imzalandı

İtilafın mahiyeti sadece tedafüdüdür İngiiz Bayraklıının dün
Türkiye ile İngiizlere Başkâimlikte İngiiz ve Ayam kamarasında
ve Fransa arasında.. Fransı sefirler tühüm verdiği mühim tuzat

MUHADEDEİN METNİ

İran Erzurum'da

TÜRK-İNGİLİZ-FRANSIZ İTTİFAKI:
İngiltere Başbakanı Chamberlain, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan antlaşmayla ilgili olarak, Antlaşma'nın imzalandığı gün (19 Ekim 1939) Avam Kamarası'nda şunları söylüyordu; "12 Mayıs'ta beyan ettiğim ve hile Türkiye, İngiltere ve Fransa hükümetleri uzun vadeli bir karşılıklı yardım antlaşması akdine karar vermişlerdi... Son defa cereyan eden müzakereler neticesinde antlaşma, üç tarafı bir ittifak haline getirilmişti. Bu hususta üç hafta evvel tam antlaşma hasıl olmuş bulunuyordu. Fakat Türk hükümeti, Türkiye Hariciye Vekili'yle Sovyetler arasında Moskova'da cereyan eden müzakereler neticesinde aynı mahiyetli haiz bir antlaşma akdedilebileceğini ümid ettiğinden ittifaknamenin imzalanması tehir edilmişti."

tesinde kurulacak olan yeni düzende Sovyet etki alanına düşmekten duydukları korkuyu gidermek istemiş, bu arada İnönü, Türkiye'nin henüz yeterli savaş hazırlığının bulunmadığını Churchill'e bildirmiştir.

Adana toplantısından sonra da İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları sürmüştür. Bir yandan Türk ve İngiliz uzmanlarca Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın niceliği konusunda görüşmeler sürdürülürken, bir yandan da İngiliz sorumluları, her fırsatta, yakın gelecekte Türkiye'den savaşa girmesini beklediklerini belirtmekten geri kalmamışlardır. Türkiye üzerindeki bu baskı, İtalya'nın savaş dışı kalacağı kesinleşince, daha da artmıştır. İngiltere, aslında Türki-

ye'nin İtalya'dan çekindiğini, bu devlet saf dışı edilince savaşa girmeye razı olabileceğini düşünmeye başlamıştır. 17 Ağustos 1943'te, Sicilya çıkartmasından hemen sonra Quebec'te bir araya gelen Roosevelt ve Churchill, Türkiye konusunda yeni bir karar varmışlardır. Buna göre, Balkanlarda açılacak yeni cephe için Türk havaalanlarının Müttefik kullanımına açılması istenecekti. Bu istekle birlikte, Almanya'ya krom satışının durdurulması ve Boğazlarda Alman savaş gemilerinin geçişinin daha etkin bir biçimde denetlenerek engellenmesi gibi konuları içeren müttefik dilekleri Türkiye'ye bildirildi. Bu arada Sovyetler Birliği, açıkça Türkiye'nin savaşa katılması gerektiğini de belirtmekten kaçınmıyor, Moskova Radyosu, "Almanya'nın işine yaramakta olan Türk tarafsızlığı, faydalı sayılamaz" diye yorumlar yapıyordu.

Ancak, 1943 sonbaharından başlayarak, Müttefiklerin Türkiye konusunda aralarında tam bir görüş birliğine varamadıkları görülmüyordu. 19 Ekim'de, Müttefik Dışişleri Bakanları 'Moskova' da bir araya geldiğinde, Sovyetler Birliği, Türkiye'nin artık savaşa katılmak üzere zorlanması gerektiğini öne sürer ve isterken, İngiliz ve Amerikalılar buna yanaşmıyorlardı. Onlara göre, Türkiye bu aşamada savaşa hazır değildi ve kendisinden hava üsleri ve ulaşım kolaylıkları istenmesi daha uygun olacaktı. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı: Önce İngiltere, Türkiye'den üslerin verilmesini isteyecek, ardından da, yıl sonuna doğru, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaşa katılmasını isteyeceklerdi.

Bu kararlar doğrultusunda, İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden, Moskova dönüşünde, Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile buluşarak Müttefik önerilerini bildirdi. Ancak, Türk yetkilileri, Türkiye bakımından Müttefiklere -üş vermekle savışa katılmak arasında ayırım bulunmadığını bildirerek, bu istekleri geri çevirdiler.

Müttefik önderleri arasında yapılan Tahran Doruk Toplantısı'nda, Türkiye'nin durumu yeniden görüldü. Bu kez, Balkanlarda bir cephe açılarak burada Sovyetlerin özgürce ilerlemelerini engellemek isteyen Churchill Türkiye'nin savaşa katılması konusunda ısrar ediyor, Sovyetler Birliği de bu kez isteksiz olmama karşın eski tutumundan dönmeyeceği için, İngiltere'ye katılmakla birlikte, Türkiye'ye yapılacak silah ve malzeme

yardımını Stalin'e gösterilmeli, A'di. Sonuçta yaşa katıldı,

Bu kar
Roosevel
görüştü
hire gör
nin 1944
istedikler
lerin Tü
müyle tü
ilke olara
karşın, J
rine geti
likte yap
bir "piy
leyecek
siyasal g
verilmes

Kahire
tirilmesi
İngiliz as
görüşme
lerin kıs

**TÜRK-ALMAN
Papen (1933)
16 Ocak
ödemeyi
Almanya
satmaya**

yardımının sınırlı tutulmasını istiyordu. Stalin'e göre, asıl güç Batı cephesine verilmeli, Almanya buradan çöktürülmeliydi. Sonunda, Tahran'da Türkiye'nin savaşa katılmaya çağrılmasına karar verildi.

Bu karar doğrultusunda, Churchill ve Roosevelt, İnönü'yü Kahire'ye çağırarak görüştüler. 3 Aralık 1943'te başlayan Kahire görüşmelerinde, Churchill Türkiye'nin 1944 Şubatı'nda savaşa katılmasını istediklerini, bu gerçekleşmezse Müttefiklerin Türkiye ile işbirliği umutlarını tümüyle tüketeceklerini bildirdi. İnönü ise, ilke olarak savaşa girmeye razı olmasına karşın, Müttefiklerden iki koşulun yerine getirilmesini istedi: Türkiye ile birlikte yapılacak ve Türkiye'nin yalnızca bir "piyon" olarak kullanılmasını engelleyecek bir ortak askeri plan ve bölgenin siyasal geleceği hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi.

Kahire'de varılan kararların gerçekleştirilmesi amacıyla Ankara'ya gelen bir İngiliz askeri heyetiyle 1944 Ocak ayında görüşmelere başlandı. Ancak, görüşmelerin kısa sürede çıkmaza girdiği görül-

du. Çünkü, Türkiye'ye göre, İngiltere, söz verdiğinden çok daha az yardımda bulunmak istiyor, İngiltere'ye göre ise, Türkiye aşırı isteklerde bulunuyordu. Görüşmelerin keşilmesinden sonra, İngiliz ve Türk basınında karşılıklı suçlamalar yer almaya ve Müttefiklerle Türkiye'nin ilişkilerinde belirgin bir soğuma göze çarpmağa başladı.

Müttefiklerle Türkiye Arasında "Güven Bunalımı"nın Doğması: 4 Şubat 1944'te İngiltere, Türkiye ile girişilen görüşmelerin durmasından sonra Türkiye ile ilişkilerini dondurduğunu ve Amerika Birleşik Devletleri'nin de aynı yolu izlemesi gerektiğini ABD'ye bildiriyordu. 7 Şubat'ta Amerika da İngiltere'yi izliyor ve 1944 ilkbaharında Türkiye'ye yapılmakta olan Amerikan ve İngiliz yardımları kesiliyordu. Bundan sonra araya giren "güven bunalımı", Müttefiklerle Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemeye başlayacaktı.

5 Haziran 1944'te Boğazlardan Karadeniz'e bazı Alman gemilerinin geçmesi, Türkiye ile Müttefiklerin arasının daha da açılması sonucunu doğurmuştur. Bu

olay sonunda Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiştir.

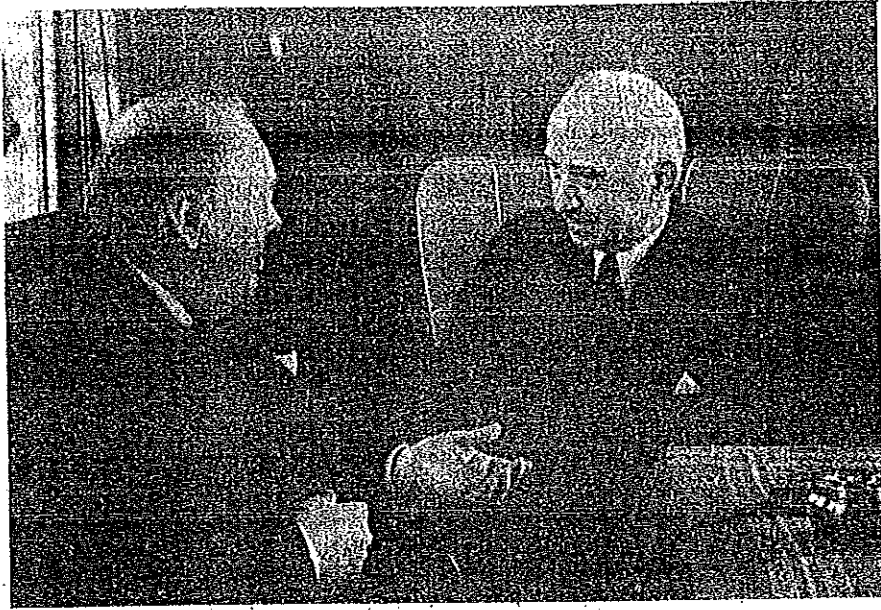
Bu arada Müttefiklerin baskıları sonucu Nisan'da Almanya'ya yapılan krom ihracatını durduran Türkiye, yine aynı baskıların sonucu 2 Ağustos 1944'te de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesiyordu. Daha sonra, 6 Ocak 1945'te de Japonya ile diplomatik ve ticari ilişkilerini kesti. Ancak, bu aşamada artık ne Sovyetler Birliği, ne de öteki Müttefikler Türkiye'nin savaşa katılmasının pratik bir yarar sağlayacağı kanısındaydılar.

Şubat 1945'teki Yalta Konferansı'nda, Sovyetler Birliği, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini isteyeceğini bildiriyor, ama ayrıntılı bir istekte bulunmuyordu. Aynı toplantıda, Müttefikler, ilerideki bir toplantıda Sovyetler Birliği'nin ayrıntılı isteklerini öğrenip, uygun bir zamanda Türkiye'ye bildirmeyi kararlaştırıyorlardı.

Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan ediyor ve, San Francisco'da toplanarak yeni bir uluslararası örgütün kurulması konusunu görüşecek olan konferansa katılmaya karar veriyordu. Tür-

TÜRK-ALMAN TİCARET ANTLAŞMASI: Türkiye ile Almanya arasında 10 Aralık 1941'de imzalanan bu antlaşmada Almanya'yı V. Papen (1) ve Dr. Clodius (2) temsil ediyorlardı. Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nda da ağırlıklı olarak yer alan konu "krom satışı" oldu. 16 Ocak 1939'da Berlin'de 150.000.000 marklık bir kredi antlaşması imzalanmış ve Türkiye kredinin büyük bir kısmını krom olarak ödemeyi taahhüt etmişti. Ancak aynı yıl İkinci Dünya Savaşı patladı. Türkiye, savaşın yarattığı uluslararası gerginliğin dışında kalmak için Almanya'ya krom ihracatını durdurdu. Ancak Almanya'nın yaptığı baskı sonucunda 9 Ekim 1941'de Türk hükümeti Almanya'ya tekrar krom satmaya başladı.

"TÜRKİYE HENÜZ SAVAŞA HAZİR DEĞİL": İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere üzerindeki tehdidi arttıkça İngiltere de, Türkiye'yi savaşa sokma çabalarını yoğunlaştırdı. Churchill, 1941'de İnönü'ye yazdığı mektupta, Alman ordusunun Balkanlar'ı istilası halinde Türkiye'nin savaşa girmesinin kaçınılmazlığını vurguluyordu. 26 Şubat 1941'de Ankara'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden de özellikle Balkan Paketi'nin canlandırılması üzerinde duruyordu. 30 Ocak 1943'te Churchill, Türkiye'ye gelip İnönü'yle görüştü. Adana'da gerçekleşen görüşmelerde İnönü, Churchill'e Türkiye'nin savaş hazırlıklarının henüz yeterli olmadığını bildirdi.

KAHİRE KONFERANSI: Tahran Zirve Konferansı'nda (28 Kasım - 1 Aralık 1943) Roosevelt, Churchill ve Stalin, Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa katılmasını istemeye karar verdiler. Tahran'da varılan karar gereğince Roosevelt ve Churchill, İnönü'yu Kahire'ye çağırdılar. İnönü, Zirve Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde yapılacak herhangî bir görüşmeye katılmayacağını bildirdi. Bunun üzerine Roosevelt, görüşmenin "eşit devletler arasında serbest şekilde gerçekleşeceği"ne dair garanti verdi ve bunun üzerine İnönü, Kahire Konferansı'na katıldı (3 Aralık 1943).

kiye, San Francisco Konferansı'na resmen çağrıldıktan sonra Birleşmiş Milletler örgütünün kurucu üyeleri arasında da yer alıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Karşı Politikası: 19 Mart 1945'te, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, hükümetinin Türkiye ile Sovyetler arasındaki 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı savaş sırasında ortaya çıkan önemli değişiklikler dolayısıyla yeni koşullara uygun bulmadığını ve feshetmek istediğini Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne bildirdi. Türk hükümeti ise, 7 Nisan'da Sovyetler Birliği'nden ne gibi önerileri bulunduğunu, antlaşmada nasıl bir değişiklik yapmak istediklerini sordu. Türk hükümetinin bu mektubunu Haziran'da cevaplayan Molotov, Türk Büyükelçisi'ne hükümetinin Türkiye ile yeni bir antlaşma imzalamadan önce iki devlet arasında varolan "bazı pürüzlerin" çözülmesini istediğini bildirerek, Türkiye'nin doğu sınırlarında Sovyetler lehine bir "düzeltme"yi ima etmiş, ayrıca Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'ın Türkiye ile birlikte savunulmasına imkân tanıyacak biçimde üsler verilmesi gerekliliğinden söz etmiştir. Molotov'un öne sürdüğü Sovyet istekleri arasında, Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi konusunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ilke anlaşmasına varılması gerekliliği de yer alıyordu.

Böylece, Kurtuluş Mücadelesi döneminden bu yana sürdürülen, ama İkinci Dünya Savaşı içinde giderek zayıflayan Türk-Sovyet dostluğu tehlikeye giriyor ve Türk-Sovyet ilişkilerinde bunalımlı bir dönem başlıyordu. Daha sonra, 1945 yılındaki Potsdam Konferansı'nda da Boğazlar'a ilişkin yeni bir düzenlemenin gerektiğinden söz eden Sovyetler Birliği, 8 ve 22 Ağustos 1946'da Türkiye'ye gönderdiği iki notayla Boğazlar'dan geçişin yeni esaslara bağlanması yolundaki isteklerini yineliyordu ●

